Бүгү чурттарның пролетарийлери каттыжыңар!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 чыл
НОЯБРЬ
22
СРЕДА
№ 275 (9043).
Өртээ 2 көп.

ЭШ МИХАИЛ АНДРЕЕВИЧ СУСЛОВКА

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели Коммунистиг партияның, Совет күрүнениң болгаш делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң сураглыг ажылдакчызы, силерниң чеден хар харлаан хүнүңерде, Силерге изиг байыр чедирип тур.

Боттарыңарның ажыл-чорудулгаларыңарның бүгү дургузунда, партия болгаш күрүне ажылының бүгү албан хүлээлгелеринге боттарыңарның бүгү күжүңерни, билиглериңерни болгаш улуг дуржулгаңарны коммунистиг тургузуушкунунуң хереэнге, марксизм-ленинизмниң улуг идеалдарынга кызыгаар чок бараан болдуруп чораан силер.

Хөй-хөй чылдарда чурттаарыңарны, эки кадыкшылдыг болгаш бистиң партияның база совет улустуң чаагай чоруунуң, коммунизмниң тиилелгезиниң эрге-ажыктарынга моондаа соңгаар үре-түңнелдиг ажылдаарыңарны, бистиң эргим өнүүвүс болгаш ажывыс, Михаил Андреевич, Силерге күзеп тур бис.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ **ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ** **ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ**

СОЦИАЛИСТИГ КҮШ-АЖЫЛДЫҢ МААДЫРЫ ЭШ М. А. СУСЛОВТУ ЛЕНИН ОРДЕНИ-БИЛЕ БОЛГАШ «КАДЫЫР БОЛГАШ МАСКА» ИЙИГИ АЛДЫН МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң мурнунга улуг ачы-хавыяазы дээш база төрүттүнген хүнүнден бээр чеден хар харлааны-биле холбаштыр СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры эш Михаил Андреевич **Сусловту Ленин орденни-биле болгаш «Кадыыр болгаш Маска» ийиги алдын** медаль-биле шаңнаар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Н. ПОДГОРНЫЙ.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль.
1972 чылдың ноябрь 20.

ЙУДР-НИҢ ПАРТИЯ-ЧАЗАК ТӨЛЭЭЛЕРИ МОСКВАДА КЕЛГЕН

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чазактың чалаазы-биле Ӭзугаар Йемен Улус Демократтыг Республиканың Президент Чөвүлелиниң Даргазы, ЙУДР-ниң национал фронтузунуң ТК-зының Чангиңе секретарының оралакчызы Салем Рубийя Алиге баштаткан партия-чазак төлээлери ноябрь 21-де албан ужуунда Москвада келген. ЙУДР-ниң болгаш ССРЭ-ниң Күрүне туктары-биле шиметтинген Внуково аэродромунга төлээлерни СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарёв, өске-даа албан кижилери уткаан.

Чурукчуларның үшкү съездизи

Кремльдиң Улуг ордузунга ноябрь 21-де РСФСР-ниң чурукчуларының үшкү съездизи ажыттынган.

РСФСР-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң ажылының дугайында ук баштаар чериниң даргазы Г. М. Коржев отчёттуг илеткел кылган.

Россия Федерациязының чурукчулары ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнуң бүдүүзүнде чурулга уран чүүлүнүң хөгжүлдезиниң эң чугула айтырыгларын чугаалажыр, боттарының ажыл-чорудулгазының түңнелдерин анализтаар, келир үеде сорулгаларын төлевилеп айтыр.

(СЭТА).

Мелиорация тудугларынга шалыпчы темп

Ноябрь 20-де Москвада ажыттынган Бүгү-эвилел чөвүлел хуралында мелиорация талазы-биле ажылды улам күштелдирериниң, суггаттыг болгаш кургаттынган черлерни ажыглаарын экижидериниң сорулгаларын чугаалажып көрүп турар. Ооң ажылында эвилелдешкен республикаларның мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының министрлери, главкаларның начальниктери, эртем-шинчилел болгаш төлевилел институттарының удуртукчулары киржип турар.

ССРЭ-ниң мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының министри Е. Е. Алексеевский илеткел кылгаш, чуртта суггаттыг болгаш кургаттынган черлерниң шөлү 20 миллион гектар ашканын демдеглээн. Ол черлер бүгү көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдеринге чугула фактор болу берген.

(СЭТА-ның корр).

ХҮНДҮЛЕЛ ДЕМДЕККЕ ТӨЛЕПТИГЛЕР

Юбилейлиг чылдың дүжүт ажаап алышкызының мурнакчыларын шаңнаар дугайында СЭКП хооркомунуң, райкомнарның, хоорайкүүскомнарның кирип келген материалдарын СЭКП обкомунуң бюрозу, республиканың Министрлер Чөвүлели болгаш облпрофчөвүлели чугаалажып көргеш, 1972 чылдың дүжүдүн ажаап алыр талазы-биле социалистиг чарышка чедип алган бедик көргүзүглери дээш «72 чылдың ажаап алышкының гвардейжизи» деп Хүндүлел демдек-биле дараазында эштерни шаңнаар деп доктааткан:

Комба Алексеевич **Арпак**—Таңдыда «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң комбайнери. Николай Сергеевич **Астафьев** — Таңдыда «Межегей» совхозтуң комбайнери. Бахту-Караш Салчакович **Биче-оол** — Бии-Хемде «Кызыл тараачын» колхозтуң комбайнери. Леонид Прокопьевич **Быков**—Бии-Хемде «Саян» совхозтуң комбайнери. Григорий Тихонович **Валов** — Каа-Хемде «Октябрь 14 чылы» колхозтуң комбайнери. Гоббас Гилязидинович **Гайнутдинов** —Каа-Хемде «Октябрь 30 чылы» колхозтуң комбайнери. Тойбан Допьянович **Даваа** — Каа-Хемде «Тиилелге» колхозтуң комбайнери, Борис Гаврилович **Долганов** — Каа-Хемде «Коммунизмче орук» колхозтуң комбайнери, Виктор Александрович **Изосимин** — Бии-Хемде «Өөк» совхозтуң комбайнери, Петр Иванович **Кабанов**—Улуг-Хемде «Улуг-Хая» совхозтуң комбайнери. Кызыл-оол Чадамбаевич **Кара-Сал**—Таңдыда «Тиилелге» совхозтуң комбайнери. Владимир Федорович **Катышев** — Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының комбайнери. Виктор Андреевич **Кирьянов** —Бии-Хемде «Хадың» колхозтуң комбайнери, Сюрюн Кооевич **Комбу**—Эрзинде «Коммунизмче орук» колхозтуң комбайнери, Александр Михайлович **Козлитин** — Кызыл хоорай Совединде «Сүкпак» совхозтуң комбайнери, Сергей Конгарович **Кунга**—Кызыл хоорай Совединде «Көк-Тей» совхозтуң комбайнери, Шугуу Шырапович **Куулар** — Чөөн-Хемчикте «Сүт-Хөл» совхозтуң комбайнери, Александр Салчакович **Ламажап**—Бай-Тайгада «Тээли» совхозтуң комбайнери, Күдер-оол Дамбаевич **Монгуш** — Каа-Хемде «Бурунгаар» совхозтуң комбайнери, Сюр-оол Донгай-оолович **Монгуш** — Чөөн-Хемчикте «Алдан-Маадыр» совхозтуң комбайнери, Дадар-оол Даңзыпович **Оюн**—Таңдыда «Коммунизмниң херели» колхозтуң комбайнери, Мижчир-оол Кыргысович **Сырбыкай** — Улуг-Хемде «УТКА 25 чылы» совхозтуң комбайнери, Александр Александрович **Селигеев** —Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының комбайнери. Даландай Дожиевич **Эрендей** —Тес-Хемде «Ак-Эрик» колхозтуң комбайнери.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ БОЛГАШ ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

СЭКП Төп Комитети болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели «Комбикорм үлетпүрүнүң ажылын экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды хүлээп алган.

Мал болгаш куш ажылын хөгжүдер талазы-биле ап чорудуп турар хемчеглер чуртка комбикормнарны бүдүрүп үндүрериниң организастаарын болгаш ооң шынарын үлелзиниң-биле экижидерин негеп турар деп доктаалда демдеглээн.

Ынчалза-даа ажылдап турар комбикорм бүдүрүлгелериниң техниктиг байдалы четпес боор турар. Комбикормнарның чаа-чаа заводтарын болгаш белоктуг чиг-этти бүдүрүп үндүрер талазы-биле бүдүрүлге черлерин тударының даалгалары доктааттынган хуусаазындан хожудап күүсеттинип турар. Үнелиг белок чиг-эдин бүгү-ле черлерде шын, каммыг ажыглавайн турар. Дыка хөй фонд тудукчуларынга комбикормнуң чиг-эдиниң курлавырын быдарадыр чорук комбикорм үлетпүрүн хөгжүдеринге шаптыктап турар.

Чурттуң комбикорм үлетпүрүн моон соңгаар улам чениишкиниг хөгжүдер болгаш комбикормнарның шынарын бедидер сорулга-биле СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаатканы болза: комбикормнарны, а оң ышкаш белоктуг-витамин немелделерин болгаш эмнелге сорулгалыг премикстерни бүдүрер сорулгага тарааның, оодурбаларының, жмыхтарның болгаш шроттарның, балык далганының болгаш дириг амытан бүдүштүг далганның, мал чеми дрожжаларының, кургаг жомнуң, мелассаның, үзүн арыглаан кургаг сүттүң, сиген далганының, мал чеми фосфаттарының, витаминнерниң, микроэлементилерниң болгаш өске-даа биологтуг бүдүмелдиг болгаш минералдыг-даа бүдүмелдерниң бүгү курлавырларын ССРЭ-ниң Белеткелдер министерствозунга 1973 чылдан эгелээш төвүдүп моондаар. ССРЭ-ниң Белеткелдер министерствозунуң бүдүрүлге черлеринге ажылдап кылган бүгү комбикормнарны болгаш белок-витаминниг холумактарны улус ажыл-агыйының планын ёзугаар, тараа продуктуларынга доктааткан ындыг чурум-биле хуваагаар турар ужурлуг.

Жмыктарны болгаш шроттарны улам ылап шын ажыглаарының болгаш комбикорм үлетпүрүнге херек белоктуг чиг-эттерниң курлавырларын улгаттырарының эргежок чугулазын барымдаалааш, күрүнеге саткан үс болгаш эфир-үс культураларының, чиг ховеңниң, сиген далганының, чигир свёклазының центнер бүрүзүнүң орнунга комбикормнарны (жмыхтар болгаш шроттар орнунга) колхозтарга, совхозтарга болгаш өске-даа күрүне ажыл-агыйларынга 1973 чылдың дүжүдүвлен эгелээш, орнап садар.

	Планга кирипштир садар үеде (килограмм-биле)	Пландан ажыр садар үеде (килограмм-биле)
Тарымал тооруук	30	70
Кунджут, арахис, чем магы, ажгон, тмина, фрeнхель болгаш аниса	30	60
Үстүг лён, лён-долгунец, хендир, горчица, рыжик, рапс, кориандра, периллалар, кользалар, ляллемандиялар болгаш крамбе	50	100
Соялар	70	140
Сиген далгацы	100	100
Клещевиналар	400	400
Чиг ховеңниң совет сорттары	8	8
Чиг ховеңниң дарын удазынныг сорттары	16	16
Чигир свёклазы (фабриканыы)	1,0	1,0

Колхозтар болгаш совхозтар күрүнеге көдээ ажыл-агый продукциязын сатканының дугайында документилерин көргүзерге, оларга ынчан комбикормнарны садарын ССРЭ-ниң Белеткел министерствозунуң системазынга дааскан.

Колхозтардан, совхозтардан күрүнениң садып алганы үс болгаш эфир-үс культуралары, чиг ховең болгаш өске-даа көдээ ажыл-агый продукциязы дээш комбикормну колхозтарга, совхозтарга садарда, ону үндүр садарының өртээн 1973 чылдың январь 1-ге чедир ССРЭ-ниң Саң министерствозу-биле, ССРЭ-ниң Белеткел министерствозу-биле болгаш ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозу-биле дугуржуп тургаш доктаадырын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Өртек талазы-биле Күрүне комитединге дааскан, ол өртек болза дужаап турар ажыл-агыйларның ол чүүлдерни бүдүреринге сонуургалын кудулатпас болур ужурлуг.

Комбикормнуң шынарын бедидеринче негелделерин бедидер төлээде, комбикорм үлетпүрүнге чиг-эттиң бүгү хевирлеринге чаа стандарттарны ажылдап кылырын ССРЭ-ниң Белеткел министерствозунга дааскан, а ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Стандарт талазы-биле Күрүне комитеди ону 1974 чылдың январь 1-ге чедир бадылаар ужурлуг.

Комбикорм бүдүрүлгелерин тударының талазы-биле ажыл-херектиң байдалын чугаалажып көрүп болгаш бо беш чылдың планында көрдүнгеш күрүнениң комбикорм бүдүрүлгелерин тударын күштелдирер болгаш оларны хуусаа бетинде ажыглалга кирер талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни алырын эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга болгаш Министрлер Чөвүлелдеринге, ССРЭ-ниң Көдээ тудуг министерствозунга, ССРЭ-ниң Тудуг министерствозунга, ССРЭ-ниң Үлетпүр тудуг министерствозунга, ССРЭ-ниң Аар индустрия бүдүрүлгелерин тударының министерствозунга, ССРЭ-ниң Энергетика болгаш электрижидилге министерствозунга, ортумак машина тудуунуң министерствозунга, Мособлкүүскомнуң чанында Колмособлтудугга болгаш Ленхооркүүскомнуң чанында Колленинградтудугга СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели дааскан.

Комбикормнар заводтарының чанында гранулдаан сиген далганын кадагалаарынга чогуур хемчээлдиг тудугларны кылырын болгаш ол сорулгаларга эргежок чугула дериглелерни белеткээрин хандырарын комбикорм үлетпүрүнге дериглелерни тударының болгаш белеткээриниң айтырыгларын харылзап турар министерстволарга болгаш ведомстволарга дааскан.

ССРЭ-ниң Күрпланы болгаш ССРЭ-ниң Күрхандырылгазы ажыглалга күчү-шыдалдар кирип бээриниң доктааттынган хуусааларынга дүүштүр ССРЭ-ниң Белеткелдер министерствозунуң комбикорм-бүдүрүлгелерин тургузуп, чаартып турар бүдүрүлге черлеринге бээр четчелээшкин дериглерин, өске-даа материалдарны негеттинер эргежок чугула хемчээлдин-биле үндүрүп бээрин улус ажыл-агыйының планнар төлевилелдеринге бай бурунгаар айтып турар ужурлуг. ССРЭ-ниң Белеткелдер министерствозунуң тудугларын ССРЭ-ниң Күрхандырылгазы улус ажыл-агыйының эң чугула объектилери кылдыр көрүп, бүдүрүлге черлеринге материалдыг курлавыр хөреңгилерин үндүрүп бээрин албан хандырар хүлээлгелиг.

Комбикорм болгаш микробиология үлетпүрүнге дериг-херекселдерниң чаа хевирлерин чогаадырының техниктиг документациязын ажылдап кылырын, шенелде дериглерин белеткээрин болгаш хынаарын база оларны бүдүрүлгеге шиңгээдирин Прибор тудуушкунунуң, автоматизация дериглериниң болгаш башкарылга системазының министерствозунга, Чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң база амыдырал хандырылга приборларының машина тудуушкунунуң министерствозунга, ССРЭ-ниң Белеткелдер министерствозунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында микробиология

(Уланчызы 3-кү арында).

Бистиң Ленин орденниг Тыва автономнуг республиканың тараажылары улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң тоскуу беш чыл планының ийиги чылында бедик дүжүттүг ажаап алыр сорулга-биле социалистиг чарышты чыл эгезинден-не калбарткан. Ооң түңнелинде планныг онаалгадан ийи катап ажыг тараа күрүне шыгжамырында кирген. Бо дээрге ССР Эвилелиниң тургустунганындан бээр чартык чүс чыл оюн байырлаар деп турар көдээниң бүгү ишчилериниң күш-ажылчы тиилелгези болгаш байырлалга белээ-дир.

Дүүн партия обкомунуң хуралдаар залынга дүжүт ажаалдазының мурнакчылары чыгып келген. Хуралды СЭКП обкомунуң секретары В. И. Попов ажыткаш, дүжүт ажаалдазының тиилекчилеринге байыр чедирип, чүве чугаалаан. СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң болгаш областың профэвилелдер чөвүлелиниң «1972 чылдың ажаап алышкынының гвардейжизи» деп Хүндүлүг демдек-биле мурнакчы тараажыларны шаңнаар дугайында доктаалын СЭКП обкомунуң көдээ ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи М. Е. Абрамов номчаан.

ЧУРУКТА: Хүндүлүг демдектер-биле шаңнаткан бөлүк тараажылар.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

УРУГЛАРГА БЕЛЕК

АК-ДОВУРАК. (Телефон-биле). Дүүн «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң тудугжулары Ак-Довурак хоорайда даг-дүгү арыглаар комбинаттың тудугнуң амыдырал хандырылгазының ажылдакчыларының 140 уруунга чаа туткан садтың дүлгүүрүн дамчыдып берген. Хоорайның тудугжулары ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга уткуштур алган хүлээлгелериниң бир негелдезин күүсеткен —140 орунныг уруглар сады ажыглалда кирген. Ооң тудуунга Д. Калдар-оолдуң, С. Сендажының болгаш З. Салчактың удурткан бригадалар шалыпчы ажылдаан.

Тудуг эргелелиниң участоктарының, бригадаларының аразында юбилейге алдаржыткан чарыш калбарган. 1972 чылдың бүдүрүлге программазын № 2 участок (начальниги П. Д. Дмитриченко) күүседипкен. Участок чуртталга бажыңнарын, магазинни болгаш культура-амыдырал хандырылгазының тудугларын кылып турар. Ында бригадалар аразында чарышты калбарткан чорук ажыл-ишчи көргүзүглерин экижидеринге дузалап турар.

Комбинаттың ийиги ээлчээниң тудуу-биле чергелештир Ак-Довурактың өске-даа тудугларында бо хүннерде ажыл хайнышкынныг. Юбилейжи чарыш уламчылавышаан.

ТАРААЖЫЛАР, МАЛЧЫННАР, ЧАА-ЧАА БЕДИКТЕРЖЕ!

Көдээ ажыл-агыйның мурнакчыларының хуралы

ЧУРУКТА: РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун РСФСР-ниң белеткелдер министриниң оралакчызы П. М. Коньков Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазы М. К. Мендуме, облпрофчөвүлелиниң даргазы Т. Ч. Норбу оларга тыпсып тур.

Ук хуралга «1972 көдээ ажыл-агый чылының баш бурунгаар үндүрген түңнелдериниң болгаш тоскуу беш чылдың үшкү чылының сорулгаларының дугайында» илеткелди Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазы **М. К. Мендуме** кылган.

— Тыва АССР-ниң көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилериниң болгаш бүгү ажылчы чоннарының сагыш сеткили бо хүннерде улуг өөрүшкү-биле долдунган — деп, М. К. Мендуме илеткелиниң эгезинде чугаалаан.—Бедик дүжүттү өстүрүп алганы болгаш тараа культураларын бүдүрериниң көвүдеткени, 1972 чылда дүжүт ажаап алышкынын чедиишкиниг чорутканы болгаш күрүнеге пландан ажыр тараа сатканы дээш Бүгү-российниң социалистиг чарыжының тиилекчилериниң бирээзи болган бистиң республикага РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун тывыскан дугайында дыңнадыг бүгү Тывага тарай берген.

Чазактың шаңналын тывыскан чорук көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилерин каракызыл күш-ажылче улам хейлээт кирип, чүгле көдээ ажыл-агыйның эвес, харын Тыва АССР-ниң бүгү улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының мурнунда туруп турар нарын сорулгаларны моон соңгаар-даа шиитпирлээринге чаа-чаа күштерни немеп, энтузиазмын хайныктырып турар.

Бо чылын республиканың көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилери улуг күженнишкин-биле ажылдаан. Күрүне шыгжамырынга Тываның эң эки дээн 132 муң тонна тараазын урган, ол күрүне планындан барык-ла ийи катап ажыг. Бо чылын республикага тарааның ортумак дүжүдү гектардан 13,2 центнер болган. Каа-Хем районунуң тараажылары кайгамчык күш-ажылчы тиилелгени чедип алганнар. Социалистиг чарыштың түңнелдерин ёзугаар Каа-Хем районга 5 муң рубль акша шаңналы-биле кады, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун тывыскан.

Боттарының шөлдеринге гектардан-на 20,6 центнер тарааны өстүргеш, ажаап ап, күрүнеге 19.800 тонна тарааны саткаш, күрүне планын 3-тен ажыг катап күүсеткен Бии-Хем районнуң тараажылары база шалыпчы болган. Таңды районнуң тараажылары күрүнеге 56.172 тонна тарааны саткаш, боттарының социалистиг хүлээлгелерин дыка ажыр күүсеткеннер.

Бо бүгү түңнелдер механизаторларның болгаш хову ажылдыгларының, суггарыкчыларның база тускай эртемниглерниң болгаш республиканың бүгү ажылчы чоннарының күженнишкиниң күш-ажылының ачызында чедип алдынган.

Республиканың механизаторларының эң дээрелери күш-ажылчы бедик аллар-хүндүнү чедип алганнар, оларга «72 чылдың ажаап алышкының гвардейжилери» деп аттарны тывыскылаан.

Бистиң республикада чер ажылының хөгжүлдезинде ажыглаттынмаан курлавырлар болгаш аргалар ам-даа бар болуп турар— деп, илеткелчи оон ыңай уламчылаан.—Чугула курлавырларның бирээзи болза, колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн бедидери болур. Амгы үеде бистте дүжүттү өстүрүп турары деңнешки эвес. Агаар-бойдузунуң байдалы барык-ла дөмей черде турар ажыл-агыйлар, бригадалар бир дөмей дүжүттү албайн турар.

Ылаңгыя суггаттыг черлерге чер ажылының бедик культуразының эргежок чугулазы бедии-биле негеттинип турар. Ындыг болганда, Көдээ ажыл-агый министерствозунуң, Совхозтарның бүдүрүлге каттыжыышкынының, Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунуң, колхозтарның болгаш совхозтарның тускай эртемниглери суггаттыг черниң гектар бүрүзүн бедик бүдүрүкчүлүг ажыглаарын хандырар ужурлуг.

Республиканың колхозтары болгаш совхозтары 1973 чылда тарыыры-биле четчир үрезинни уруп алган. Ынчалза-жок үрезинниң шынары ам-даа куду болуп артпышаан. Ноябрь 1-ге чедир хынаан бүгү үрезиннерден чедир арыглаттынмаан боктуг болганы 76,3 хуу боор турар.

Көдээ ажыл-агый органнары, колхозтар болгаш совхозтар үрезин арыглаар талазы-биле организастыг ажылды күштелдирери, үрезинниң кол нуруузун I болгаш II класска чедирери эргежок чугула. Ынчаар ажылдаар болзувусса, 1973 чылда гектар черге ха-

(Уланчызы 3-кү арында).

Төрээн чуртум — мээң чолум
ССРЭ 50

«Бузулбас эвилел» деп конкурска

ААС-КЕЖИИ

СҮТ ДЕГ мокур ак өг. Эжиин ажып каан. Иштиниң каас-шимээ-даа аажок. Ийи талазында мөңгүннелчек баштыг, чымчак пружиналыг демир оруннар. Мөңгүн-Тайганың мөңгүн бөргү өгнүң ажык эжиинден мыя бо чайнап чыдар. Каргы унунда чаткан аржы дег, чаттылып оъттаан мал база-ла көстүп чоруур.

Өгнүң эр ээзи кыскажаак сынныг, алдан чоокшулап бар чыдар назылыг хирезинде-ле мөге-шыырак чорааны делгем эктиинден илдең. Ховунуң сырыынга хүрерти додуга берген, арнында чазык-чаагай аян илдең, бажының дүктери күскү хыраа дег буураара бергенин, бедик хаваанда ханы ыскыттар чыткылапканын алырга, амыдыралга көрбээн чүвези чок, көдүрбээн хөнээ чок деп хөөрем чок сөглеп болур кижи болду. Өгнүң херээжен ээзи база-ла чазык, чугаакыр кадай. Отка пааш салып, аяк-тавак аайлап, аъш-чем белеткеп турда, ана адак-бышкааның чиңги аныяк уруглар-ла. Аныяанда долбаныг кызыл чораан чаактары ам-даа ол өңүн салбаан, чүгле ында-хаая сыгыглар бар, улуг, дозураш карактары ие кижиниң сагыш човаачал, кээргээчел сеткилин херечилеп турар. А бажының узун, соук дүктериниң аразында «мөңгүн удаазыннар» бар апаргылаап, олар харын кадайны улам каастап, аян-шинчи киирип турар.

— Ынчангаш, амыдыралывыс дугайында чугааны эгелээр апаар-дыр бис— дээш, ашак папирозун кыпсып алгаш, ак-көк ышты думчуундан буруладыр үндүрбүшаан, өгнүң ажык эжииндер Мөңгүн-Тайганың килчең ак меңгилиг бажынче, Каргы шынаазында чаттылып оъттаан кодан-кодан малдарже кайгап алган олур оң. Шаанда чурттап эрттирген берге амыдыралы ам ооң бажының иштинге база катап дойлуп, карааның мурнунга көстүп эртип турган.

ХОЛДАРЫ, буттары хорлап кести бергилээн, ырыктааш алгы чүвүрлүг оолак. Ол угаан-сарыыл кирип, чүвени угаазылап билиптер апарганда, ооң ада-иезиниң өө чок улус болган. Үш шетчиктиң баштарын бөле шарааш, оларны чер кырынга ожук-даштай тургузу шашкаш, эрги-саска ыштыг кара кидистер-биле, алгы, хөм-биле дуй чонап каап. Ооң иштинге-ле чаглактанып чурттап олурар. Шупту-ла кижилерде кайын өг чок боор ийик. Өглер тургулаан. Ак-даа, кара-даа өглер.

Тайгалар баштарында хар чаапкан. Орай күс. Соок кыштың тыныжы келген. Патла карарты додуга берген арынныг Мазыкы ашак чадырының эжиинде үш даштан кылган ожуктуг одаанга хымыраан хайындырып, самдар-самдар чучактарлыг, бир үең назылыг бичии оолдар одаг одунга долгандыр үглеп алган, дөгеленген олурган. Мазыкы чес өңнүг кара-хүрең кештиг чаагаш ооргазынче, оңу оскундурган, та кажангы чүве ийик, алгы бе деп таныыры безин берге, черзи куу хөректээжин кагбышаан, дөгеленген оолдарның элээдизинге чугаалаан:

— Биче, дөө ол ховуда хойлар ырай берди, дүрген барып бажып дозуп эккел. Ытка-кушка таваржы бээр чадавас. Кокай хой чипсе, демги чалаң бисти бөрү ышкаш чара соп алза хоңну. Че, дүргеде! Маңнап чорувут.

Самдар оолчугаш орлан-шовaазы аажок маңнап чорупкан.

Ховуда чаптылып оъттаан ак-чайт мал кымныыл, мокур ак өглерде кымнар чурттап турарыл, самдар кара өглер кымнарныыл дээрзин Биче-оол ынчаарда биле берген. Эгээртинмес хөй мал байларныы, ак өглер оларның өргээзи, самдар өглерде, чадырларда ядыылар чурттап турар. Бай кижилер тодуг-догаа чурттап, ядыыларны кара туразында аажылап, малын малдадып, байып турар. Ынчангаш Биче-оол чамдыкта бужурганып келгеш, ачазынга удурланып, мынчаар дидимненип чугаалаптар апарган:

— Өске кижиниң малын кадарбас мен. Ээзи боду кадаргай-ла.

— Өршээп көр, оглум—деп, Мазыкы ашак оглун чөптеп сургаар:— Ынча дивес чоор! Хайыраaты мындаагылар сээң ол чугааң дыңнап кагза, бисти ат кылыр. Эът-кеш чок кылдыр үзе эриндеп кааптар. Хойну барып кадарып көр. Бичии кижиниң аскы ындыг байбан болбас чоор. Ужурдан эртер арга бар эвес, хайыраaты мындаагыларга бараан болбааже хоржок.

— Ол хайыраaты мындаагылар биске чүнү берип турар-дыр ынчаш?

— Ол чүү дээриң ол? Боду өспейн чыткаш-ла, аскы өскен төлүл моң. Азыраан малдыг эвес, ядыы улус канчап амыдыраар бис? Ажыг божазын-даа берип турар болза, хайыраатының авыралы ол ышкажыл...

Чөптүг эвес ёзу-чурумнуң аар чүъгү аныяк оолдуң эктинден сы базып эгелээн. Ачазының чугаалааны ышкаш, «ужурдан эртер эвес» дээш, байга чалчалап турган. Семдер баштыг оолак тургаш-ла Биче-оол эрги Тывага амыдыралдың кадыг-бергезинге ынчаар таваржы берген. Аас-кежиктиг чаш назын деп чүвени ол көрбээн. Эъди-кежи довурак-хирден хорлааш, ханы төктүп чоруур, кызыл бут таваңгайлары кадыг хөм дег шириленип калган. Билип кээрге боду ындыг чораан.

...1921 чыл-биле кады Тывага улусчу революцияның хаяазы хереленип чырып келген. Ынчан Мазыкы ашактың мынча деп олурганын Биче-оол ам-даа утпаан:

— Шаг-шаа-биле турбас, чавылдак көгү-биле чытпас дижир болгай. Бистиң черге база-ла төре херээ өскерлип, кырывыска аяс хүн хүннеп, бо дүмбей, караңгы түрегделди үзе чиптер эвес ыйнаан. Улустуң чугаазын дыңнаарга-ла: «Орус чуртунда ак хаанның эрге-чагыргазын дүжүрген. Бистиң бо черге-даа эрги төре буступ дүжер, хостуг, чаагай амыдырал келир. Ядыы кижилер боттары баш миннир апаар. Байларның, дүжүметтерниң дарга-тамчыктыг эрге-чагыргазын дүжүр октаар» дижир-дир.

Баштарын меңги харлар хээлеп каастаан бедик сыннарлыг, Тываның ырак-уаак кыдыг-булуңу Мөңгүн-Тайгага безин Октябрь революциязының күчүлүг шуурганы, «Аврораның» чаңныктыг даашталашкынының диңмизи ынчаар чалгып чеде берген...

Тывага улусчу революция тиилээн. Улустуң эрге-чагыргазы тургустунган. Биче-оол хып дээн аныяк эр турда, ооң ада-иези болгаш Каргының бүгү чону хостуг болган.

Биче-оолдуң амыдыралынга ёзулуг эргинде 1953 чылда болган. Ол ынчан бир ядыы араттың кызы Тыртыына-биле өг-бүле тургузуп, ада-иезинден аңгыланып, тускайлаң амыдыралдыг, арбын ажы-төлдүг-даа апарган турган. Ары чарыкта каттышкан ажыл-агыйлар — колхозтар тургустунуп турарын дыңнап кааш, Бай-Тайганың Шуйга чаа организастаттынган «Мурнакчы» колхозка кирери-биле Каргы унунуң хуу ажылдыг араттарын эвилелдеп алгаш чорупкан. Үжен шаа өреге колхозка кээп кирип алган. Биче-оол ол чылын-на колхозка кирген араттарның колхозтуң нииті хөреңгизи кылдыр салган малын чыып бөлгеш, бир кодан хойну боду кадарары-биле хүлээп алган. Хостуг күш-ажылдың, бодунга болгаш бодунуң чонунга кылыр үүлениң өөрүшкүзүн Биче-оол оон бээрле көрүп эгелээн.

МЭЭҢ күш ажылчы оруум, тодаргайлаарга, малчын амыдыралым ынчаар эгелээн чүве—деп, Донгак Мазыкыевич чугаазын уламчылады. — Ниитиниң малын кадаргала ам чээрбиги чылдың нүүрүн көрүп тур мен. Бо аразында кандыг чаартылгалар болбады дээр! Мурнунда арыга «Мурнакчы» колхозка бактаап турган болзувусса, алдан чылдар үезинде бо Каргыга колхоз тургускаш, маңаа тудуг-суур кылып, ажылдап эгеледивис. Мал ажыл-агыйлыг болгаш, колхозувусту «Малчын» деп адап алган бис. Шаанда чаңгыс өрген-даа чок турган черге чаа, колхозчу суур өзүп үнген. Ында делгем контора, ортумак школа, садыг-магазин, улуг культура бажыңы, уруглар сады дээш, бажың-балгат-ла эндерик. Каш чылдар мурнунда өглерге чурттап чораан кижилер ам чараш, шевергин, делгем, чырык, чылыг бажыңнарда сууржуп алган. Буурул баштыг Саадактың кырынга үне бергеш, ооң хойнунуң эдээнде эргелеткен чассыг төлү дег, хүн бүрүде-ле өзүп, сайзырап турар колхозчу суурну көрүп олурарга, кижиниң сагыш-сеткилин өөрүшкү хаара тудуп келир. Дүне караңгыда безин ол бедиктен бо суурну харааарга, сылдыс дег чайнаан сайгылгаанга кижиниң караа чылчырыктай бээр. Чогум-на бо бедикке үнүп келгенимде, эрткен үе-биле амгы үениң кайы хире ылгалдыы мээң караамга тодаргай көстүп келген ышкаш апаар. Шаандагы дүмбей-караңгы бүдүүлүктен, дарлал-бектен адырылган чон көгээрелдиң бедиинче хере базымны кылган. Мээң шаандагы чаш чораан үемде амыдыралды амгы бо хүндеги амыдырал-биле деңнээрге, шынап-ла даг эзири черден ужуп үнгеш, ак-көк дээрниң талыгыр бедиинде чоргаар кылыйтып чораан ышкаш кылдыр сагындырар-дыр ийин.

— Шынап-ла кайгамчык чаартылгалар болган — деп, Донгак Мазыкыевичиниң кадайы Тыртыына Мага-Ширяевна чугаага киржи берди.— Бөгүнгү бистиң амыдыралывыс ышкаш мындыг магалыг чурттаалганы, чырыткылыг, өөрүшкүлүг аас-кежиини бистиң ада-өгбелеривис кайын бодап чораан боор. Кижиниң амыдыралы хамаан чок, черниң үнүш-бойдузу безин чаартына бээр чүве-дир. Шаанда маңаа тараа тарыыр байтыгай, тараа деп чүвени таныывас чордувус. Ам бо черде тарааны безин тарып турар апар-

(Уланчызы 4-кү арында).

ССР Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга

НАЙЫРАЛ—БИСТИҢ КҮЖҮВҮС

ЗАКАВКАЗЬЕ Федерациязын тургузар болгаш ССР Эвилелиниң составынга оң бактаап кирериниң дугаында Советтерниң 1-ги Закавказье съездизи революстуг аагай чаңчылдарлыг Баку оорайга шиитпир үндүрген. Оон бээр чартык чүс чыл рткеп. «Совет эрге-чагыргаы күчүлүг быжыглаарын Сиерниң шылгаттынган, шыларацгай удуртулгазар-биле олгаш Коминтерн тугунга аштаткаш, маңаа, Чөөн чүкүң эжии черге чедип алыынга ылап бузурелдиивисти овет Социалистиг Республиалар Эвилелинге чаңгыс аай г-бүле болган хүрээлелдииг актаап кирип тура, илергейеп тур бис»— деп, делегатар В. И. Ленинге чоруткан агаазында айыткап медегээн.

Ильичиге берген ол сөс аларлы-биле күүсеттинген. өгүн, ССРЭ ниң тургустунгаының 50 чыл оюнун — сыый каттыжыышкынның, наырал биле акы-дуңма ёзунуң ідүр улуг байырлалының бүүзүнде Азербайджанның жылчы чону партияга, Тоэн чуртка база-ла бүгү Сот Закавказьениң ажылчы оннары дег айыткаар бүрүн ргелиг. Бистиң Ада-чуртувус устарының акы-дуңма өг-бүзинге олар Совет эрге-чаыргазы күчүлүг быжыглааын чедип алган. Оон Кызыл гу Россияның, Украинаның олгаш Белоруссияның күшылчы массалары-биле кады югуде эң баштайгы хөй наиональдыг социалистиг күрүени — ССР Эвилелин 50 чыл урауңда тургускан Закавазье улустарының аас-кежикг чурттаалгазының үлегержээ болу берген.

Азербайджан улус бодунуң үгү чедиишкиннериң улусар найыралының ленинчи туунуп башталгазы-биле чедип алган. Кижилерниң — совет устуң төөгүлүг чаа ниитіжилгезиниң чарылбас кезии олганын азербайджан улус удунуң дээди аас-кежии деп елеп турар.

РСФСР-ниң литературазы иле уран чүүлүнүң чоокта аа Азербайджанга эрткен үннери оңу сагыш-сеткилге аа салдарлыг күштүг-биле ередип көргүскен. Ол хүнер совет улустарының бузулас акы-дуңма найыралының ынап-ла байырлалы болу ерген, ынчангаш аңаа-ла ультура фестивалындан анчок улуг ужур-дузалыг олган.

Совет эрге-чагырга чылдаының дургузунда Азербайджанга үлетпүрнүн бүдүрүүшүн хемчээли 70 ажыг катап ғатаан. Азербайджанның реолюция мурнунда бир чыл ургузунда бүдүрүп турганы ире продукцияны бөгүн бисиң үлетпүрүвүстүң бүдүре ыртып каарынга 12-ле хүн етчир. Оңу чугаалап тура, амыктың мурнунда совет лустарның экономика талаы-биле сырый дем каттышырылгазының түңнели ол деп илир бис.

БИСТИҢ найыралывыстың чайгылыш чок барымдаалаар база бир чуруму, соет амыдыралдың аян-шапчын деп билир чүүлдүвүстүң чогум-на утказы — чедип алган дуржулгазын калбаа-биле солчуп турары, акы-дуңма-дузалажылга болгай. Аңаа чижек кылдыр нефть үлетпүрүн көргүзүп болур. Баштай Поволжьениң, оон бээр эрткен чылдарда Сибирьниң, Мангышлактың курлавыр нефть байлаан ажыглалга киирип алыры эгелей бергенде, чурттуң оттулар чүүл бүдүрер эң хоочун төвү — азербайджан чонун ол ниити ажыл-ижинге киржир эң эки специалистерин чорудуп берген. Олар чурттуң нефть академиязының улуг дуржулгазын ажыглааш, нефть байлактыг чаа-чаа девискээрлерниң бөгүн Бакуну эртир хөгжүй бергенинге улуг ачы-дузазын чедирген.

Нефть байлактыг далай девискээрлерин ажыглалга шиңгээдип алыры-биле капсырлаштыр Азербайджан нефтизиниң төөгүзүнге чаа үе-чада эгелээн. Республикада тып турар бүгү суук оттулар чүүлдүң үштүң ийи кезии ол девискээрлерниң үлүг-хуузунга онаажыр. Алдын үнелиг Каспий дүвүнүң байлактарынче шавар халдаашкын фронтузун Азербайджан нефтичилерниң калбартырынга бүгү чурт дузалап турар. Далайдан нефть казар черлерде «Уралмаш» маркалыг аар үттелге деригдери ажылдап турар.

Совет Азербайджанның күчүлүг болгаш парын экономика организмы болу берген улус ажыл-агыйының хүннүңне бүдүрүп турар ажыл-ижинде ындыг чижектер кайы хөй. Республика совет экспортка идепкейлиг киржип, ооң ажыл-агыйының бедик сайзыралдыын ол бадыткап турар.

Азербайджанның 300 хире чүүл-бүрү үлетпүр продукциязын ССРЭ барык 60 хире даштыкы чуртка чорудуп берип турар.

Көдээ ажыл-агыйывыс чедиишкинниг сайзырап турар. Бөгүн Азербайджанның ховуларында 50 муң хире тракторнун. 4 муң ажыг тараа комбайнының, хөвең ажаап алыр 1500 ажыг машинаның мотор даажы шимээрген турар...

Совет эрге-чагырганың чаала догуннап эгелеп турган үезинде В. И. Ленинниң шуут бодунуң айтыышкынын ёзугаар бистиң көдээ ажыл-иштчилеривиске Совет Россияның белек кылдыр чорудуп берген, баштайгы биче күштүг «Фордзоннарын» олар кажан-даа утпас. «...Азербайджанга суггаттыг чер ажылын бурунгаарладып» сорулганы В. И. Ленин үениң чугула айтырыы кылдыр 20 чылдарда тургускан.

Ленинниң ол программазын амыдыралга боттандырганының тодаргай түңнелдери мындыг: суггат бугаларының болгаш суг моондаар дөстер четкизиниң узун дурту ниитизи-биле 50 муң километрден ашкан. Ирригация болгаш мелиорация ажылдарын лески боттандырарга, көдээ ажыл-агый культураларының тарылга шөлүн ийи катап калбартыр арганы берген. Көдээ ажыл-агыйының ниити продукциязы революция мурнунда турганындан 3,4 катап көвүдээн.

КӨДЭЭ ажыл-агыйывыстың кол адыры — хөвең ажылының хөгжүлдезиниң темпилери Азербайджан биле Ортаа Азия республикаларының ак алдын мастерлериниң чарыжындан аажок хамаарылгалыг.

Хөй национальдыг Төрээн чуртувустуң юбилей чылын совет хөвеңчилер ак алдынның 7 миллион 135 муң тонна — кайгамчык чаагай дүжүттүг болуру-биле демдеглээр деп шиитпирлээн. Ол хүлээлгени күүседиринге хөвең тарыыр республика бүрүзү үлүг-хуузун киирген. Хөвең дүжүдүн массалыг ажаап алырының бүдүүзүнде чарыш аайы-биле өңнүктер тургустунган чаагай чаңчылып ёзугаар хынажырының бригадаларын солушкан. Чыл планын чуртка мурнап күүсеткеш, күрүнеге 430 муң тонна ак алдынны хүлээдип бээри дээш демисел чорудуп эгелээр арганы азербайджан хөвеңчилерге оларның өңнүктериниң арга-сүмези берген.

Революция — ханы чогаадыкчы күш болгай. Ынчангаш азербайджан улустуң чогаадыкчы күштериниң одунганындан, ооң социалистиг утказы, национал хевирлиг культуразының чечектелгенинден ол күш онза тодаргай илерээн деп болур. Совет эрге-чагырганың тиилээр мурнунда азербайджан чонуң хөй пуруузу бижик билбес чораан. Ам Азербайджанда үш чурттакчының-на бирээзи өөренип турар.

Азербайджанга дээди школаларны тургузарынга үнелеп четпес дузаны орус эртемденнер көргүскен. Республиканың культура тургузуушкунунга ниитизи-биле ындыг дузаны база олар чедирген. Ам калбак фронтулуг эртем шинчилелдерин республиканың эртемнер академиязынга баштаткан барык 140 эртем черлеринде боттандырып турар. Азербайджанның нефть болгаш нефть-химия, астрофизика, полупроводниктер бүдүрериниң физика эртеминиң, чөөп чүк шинчилелиниң, өске-даа билиглер талазы-биле эртем школаларының сураа делегейде билдингир апарган.

Советтер эрге-чагыргазының төөгүлүг чаалап алыышкыннарының бирээзи азербайджан херээженнерин кинчибектен хостааны болган. Бөгүн херээженнер республиканың улус ажыл-агыйында ажылдап турар бүгү тускай эртемниглерниң чартык хире кезии бооп турар. Бистиң улузувустуң алдарлыг 200 хире кыстары Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп хүндүлүг атты эдилеп турар. оларның 164-түү ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш Азербайджан ССР-ниң Дээди Совединиң депутадынга соңгуткан.

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюу—бүгү совет улустарының өөрүшкүлүг байырлалынга белеткенмишаан, Азербайджанның ажылчы чону улустарның найыралының ленинчи өндүр улуг тугунга шынчызын база катап даңгыраглап, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш ажылдап турар.

(СЭТА).

ЭКИ КИЖИЛЕР ДУГАЙЫНДА

* * *

Тес-Хем районнуң амыдырал хандырылга комбинадында үр үеде ажылдап келген мурнакчы мастерлер бар. Оларның бирээзи — бо чурукта. Долгар Кардиевна Сады 1961 чылдан бээр ында ак сеткилдиг ажылдап турар. Оон даараан хевин районда хөй-хөй кижилер кедип чоруур. Кызымак ажылы дээш хоочун даараныкчы өртектиг шаңналдар, Хүндүлел бижиктер-биле үргүлчү шаңнадып келген.

Бо чылдың тос айларында Д. Сады 1,3 муң рубльдиң продукциязын даарап бүдүрген. Үшкү кварталда чарыштың тиилекчизи ол болган.

ЧУРУКТА: даараныкчы Д. К. Сады.

А. ДЕМБРЕЛЬДИҢ фотозу.

* * *

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюнга уткуштур чарышка Кызыл-садыгның № 11 магазининиң коллективи төлептиг үлүүн киирип турар. Магазин бо чылдың октябрь айда бараан саарылгазының планын ажыр күүсеткен.

Магазинде бараaннарның ассортиментизи үргүлчү янзы-бүрү болуп турар. Ынчангаш садып алыкчылар маңаа хүн бүрүде хөйү-биле кээп, чаа бараaннарны садып ап турар.

ЧУРУКТА: мурнакчы садыгжы Валентина Никитична Отева.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

ХАНДЫР ӨӨРЕНИР

«Ажылчы чоннарның экономиктиг өөредилгезин экижидер дугайында» СЭКП Төп Комитединиң доктаалын амыдыралга боттандырар дээш республиканың партия организациялары чер-черде экономиктиг өөредилгениң янзы-бүрү хевирлерин тургускаш, хөй санның дыңнакчыларны олче хаара туткан. Олар экономиктиг билиглерни шиңгээдип ап, ону амыдыралга, ажыл-ижинге ажыглап турарлар.

Чамдык черлерде экономиктиг өөредилгени канчаар тургусканын, ооң кичээлдериниң канчаар эртип турарын моон адаанда парладывыс.

• • •

«ЭРЗИННИҢ «КОММУНИЗМЧЕ ОРУК» колхозунда экономиктиг билиглерниң үндезиннерин өөренир политшколада 15 дыңнакчы хаара туттунган. Ооң дыңнакчылары — тускай эртемниглер, бригадирлер, звеночулар, ферма эргелекчилери. Политшколаның дыңнакчылары Валерий Шыырап, Күдеп Банзы, Чооду Пар-оол болгаш өскелер-даа кызымаккай өөренип турарлар.

Ол политшколаның пропагандизи Сегбе Кыргысович Шожуң конспектини канчаар бижиирин, чаа темага хамаарыштыр литератураларны, көргүзүг материалдарын ажыглаарын, графикти, схемаларны шын тургузарын дыңнакчыларга тайылбылап бээр. Баштайгы кичээлдерге ол бо беш чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында солун лекцияларны, өөренип турар темаларга холбаштыр номчаан.

КАА-ХЕМДЕ СУГ-БАЖЫ ШКОЛАЗЫНДА марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир политшколаның 16 дыңнакчызы эрткен өөредилге чылында программазын чедиишкинниг доосказ, тускай шыңзылгаларны алганнар. Ам олар экономиктиг билиглерниң үндезиннерин өөренир политшколада хаара туттунган. Школаның мурнакчы пропагандистериниң бирээзи Анна Назыновна Моңге экономиктиг билиглерниң кичээлдерин бедик идей-политиктиг деңнелге эрттирип турар. Ол бо өөредилге чылының эгезинде баштайгы кичээлге «ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюу» деп теманы дыңнакчыларга өөреткен.

КЫЗЫЛДА ТӨП ЭЛЕКТРИ ТУДУГ ЭРГЕЛЕЛИНДЕ экономиктиг билиглерниң үндезиннерин өөренир политшкола ам ийиги чылының программазын өөренип эгелээн. Ында 80 ажыг тудугжулар, инженер-техниктиг ажылдакчылар, ажылчыннар экономиканы өөренип, ону амыдырал-биле холбап турар.

Экономика өөренир политшколаның пропагандизи, план килдизиниң эргелекчизи Вера Николаевна Тоцкая дыңнакчыларга кичээлдерни солун кылдыр эрттирип, тайылбырлап турар темазынга хамаарыштыр көргүзүг материалдарын, амыдыралчы чижектерни ажыглап турар.

Электри тудуг эргелелинде партия организациязының бюро кежигүннери кичээл болур хүнде аңаа олуржуп, боттарының санал-оналдарын пропагандиске берип, ажыктыг сүмелерни кадып турары чаңчыл апарган.

БИИ-ХЕМНИҢ ТУРАНДА чоннуң амыдырал хандырылга комбинадында экономиктиг билиглерниң үндезиннерин өөренир политшколаның дыңнакчылары вторник санында кичээлдеп турар. Бо чылын өөредилгеде 26 кижи хаара туттунган. Олар өөренген темаларын коллективтиң амыдыралы-биле сырый холбап, чамдык четпес ажылдарны экижидеринче угланган хемчеглерни ап келген.

Буга суунуң дугайында бодал

Тарааны кандаашкынга алыспас, суггарылга ажылын экижидер буга-сумуну казып аштаар дугайында партия болгаш чазак база-ла үргүлчү сагыш салып турар-дыр. Чоокта чаа база бир доктаалды хүлээп алган болгай. Ону номчааш, бодумнуң санал-оналымны ала-чайгаар бижиксей бердим.

Бистиң ада-өгбелеривис эрте-бурунгудан бээр-ле суггаттыг черлерге тараа тарып чораан. Кайы-бир хемниң суун ховуларга тараа тарыыр дээш шаттар, белдер, тейлер хөрээн одуртур ыяш озуктар-биле улуг буганы казып үндүрүп чорааның археолог эртемденнер илередип турар.

Бистиң барык тос ай дургузунда кыштың тыныжы үргүлчүлеп келир кадыг-берге агаарлыг черивиске тарааны дүрген өстүрүп алырының чажыдын ол шагның кырганнары эки билир турганнар-дыр. «Буга бажы дагыыр» деп байырлалдың үнүп келгени-даа болза, оран-делегей «ээзинге» чүдүп чалбарыыр дээш эвес, боттарының кызыл холу-биле тараалаң ховудува казып үндүрүп алган бугазын алгап-йөрээп, боттарының күш-ажылы-биле чедип алган олча-омаан мактап чорааның эртемденнер шагда-ла бижип каапкан болгай.

Баштай эки чижектен көргүзүп көрейн. Эрткен чазын чогаалчылар-биле кады Тываның тараалаң дээн барыын талакы районнарынга чораан мен. «Чыраа-Бажы» совхозка чеде берген бис. Ол черде суггатчыларны онза хүндүлээр болган. Суггатчыларның идик-хевин дирекция чери халас үндүрүп бээр. Уншу бүде берген эрги бугаларны катап казып-аштап турар, ол ажылга школачылаардан эгелээш, пенсилиг кырганнарга чедир суурнуң бүгү-ле демир-хүүрек, кускун-хаай тудуптар кижилерин партком, дирекция чери, көдээ Совет база школа башкылары мооңнеп киирип турар чораан. Оон туржук «Чыраа-Бажы» совхозта суггатчы кижиниң салым-чолун база бир онзагай деткип көрүп турар: алыр шалыңын улгаттырып, чылдың-на суггатчыларның тускай байырлаадымын кылып турар, ол орта шылгараан суггатчыларны база оларның соон салгааң аныяк суггатчыларны мактап, шаңналды тыпсып турар.

Чер—бистиң байлаавыс

«Чыраа-Бажы» совхозтуң бир хоочун суггатчызы мынча дээнин ам-даа утпаан мен.

— Суггаттыг тараа дүрген быжар! Бир га суггаттыг чер дөрт га суггат чок черден артык дүжүт бээр. Суггаттыг чер черле дүжүттүг боор. Суггат чок черден, чаашкын чагбаза, тудум тараа-даа үнмейн барып болур. Мээң-не билирим ол ийин!

Черни мелиорастаар болгаш суггаттыг база кургаттынган черлерни ажыглаарын экижидер талазы-биле ажылдарны улам ыңай күштелдирер дугайында доктаалды номчааш, ол кырганның бо магалыг чугаазын база катап сактып ор мен. Шынын-на чугаалаан ирей.

Тараа суггарарын херекке албайн турарының бир чижээн чугаалап көрейн. Ырда кирген Хөндергейни дыңнаан боор силер. Хөндергей — малчын болгаш тараалаң чер-дир, делгем ховуларлыг, узун хемнерлиг, бедик дагларлыг девискээрин алыр болза, «Чыраа-Бажы» совхозтан үечок улуг оран-дыр.

Бөлүк чогаалчылар Хөндергейге чеде берген бис. Бистиң улуувус Степан Агбаанович Сарыг-оол шагдан тура ол черге сургакчылап, ол черниң мурнакчы кижилерин: малчыннарын, тараачыннарын чогаалдарынга бижип чораан. Ылангыя Ада-чурттуң Улуг дайынның үезинде ол черниң чону Хөндергей бугазын барык «кызыл хол-биле» казып аштап алгаш, чер суггарып, тараа тарып турганын сактып чугаалаар кижи болган. Ам чүл ынчаш? Хөндергей хемниң суу када берген бе? Хөндергейниң ажыл кылыр кижилери эвээжээр туржук, харын улам өскен-дир. Ол хиреде Хөндергейниң улуг бугазының уну сыгыраартыр бүде берген. Хөндергей болза, тайга шынарлыг чер, ынчангаш мен бичии чорумда кырганнар ол черниң бир шаң тараазын бир чайын үш катап суггарар турган, чүге дээрге суггаттыг тараа дүрген баш тыртар, дүрген чемиш кирер, дүрген быжар.

Тараа байтык, Сарыг-Алаактың медезин шала часкаар суггарып каарга, күзүн аът халыр албас кылдыр үнер магалыг оран-на болгай.

«Хөндергей бугазының суун-даа ажыглавас апарган бис. Бо-ла мынчаар шоолуг тараа тарывастаан бис, чер кыраан. Тараа суггарар дээрге, шалыңы биче дээш, ынаар кижи тывылбас боор чүве-дир ийин. Чаъс-чар суунга бузүрээш, хойлар оъттаар тейлер белиндиве үндүр чардырып турар апарган бис...! Ол черниң чонундан мындыг чугааны дыңнаарга, ам ында суггарылгага хамаарыштыр ажыл-херектиң байдалы кижиге билдиние бээр чораан.

Мээң саналым доңчу болгаш тодаргай. Нам, чазактың буга-сумун казар, тарааны суггарып өстүрер дугайында доктаалын чүүлдүгзүнүп деткип тур мен. Суггарып болгу дег, суг-ла чеде бээр черлерни суггарар херек. Чаа буга-сумуну кастырарын колхоз, совхозтуң удуртукчулары тускай планга киирери кедилиг деп бодаар мен.

Эки тараа кестирген комбайнерни, эки мал семирткен кадарчыны тускай шаңнап турар болгай бис. Мен бодаарымга, эң эки суггатчыларны онзалап илередир, оларның алыр шалыңын улгаттырар ийикпе тускай шаңнаар болза, улам таарымчалыг деп бодаар мен. Оон ыңай суггат ажылының дыка бергезин билир бис: хүннү бадыр, даңны атсыр суг сүзер. Суггатчы кижиниң ажылын шахтёр болгаш дагжы кижилерниң ажылы-биле деңге үнелээр херек. Ол талазы-биле ажыл бисте ам-даа чавыс деңнелде. Буга суунуң, ооң үнезиниң, суггатчы дугайында мээң бодалым ындыг.

М. КЕНИН-ЛОПСАН.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ БОЛГАШ ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

үлетпүрүнүң Кол эргелелинге, ССРЭ-ниң Газ үлетпүрүнүң министерствозунга болгаш ССРЭ-ниң Чиик үлетпүр министерствозунга дагзыр

Комбикормнарны, белок-витаминниг немелделерни болгаш премикстерни херегленкчилерге тускайжыткан транспорт-биле чедирип бээриниң төпчүткен аргазынче чоорту шилчиирин хандырар хемчеглерни эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери болгаш ССРЭ-ниң Белеткелдер министерствозу ажылдап кылыр болгаш боттандырар хүлээлгелиглер. ССРЭ-ниң Белеткелдер министерствозунуң техниктиг негелделерин ёзугаар хөй чүък сөөртүр автокормовозтарны болгаш оларга тускайжыттынган автоприцептерни чогаадырын болгаш бүдүрүп үндүрерин Автомобиль үлетпүрүнүң министерствозу хандырар ужурлуг. Комбикормнарны, белок-витаминниг немелделерни болгаш премикстерни сөөртүрүнге тараа, далган болгаш крупа сөөртүлгезин планнаарының, сөөртүрүнүң доктааттынган чурумун нептередир.

Комбикормнар үлетпүрүнүң микробиология болгаш химия үлетпүрүнүң бүдүрүп турар продукциязы-биле дөмейлешкек продукцияларны бүдүрүп турар участоктарының болгаш цехтериниң, бүдүрүлгелериниң ажылчыннарынга СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1958 чылдың август 7-де хүлээп алган доктаалында көрдүнген күш-ажыл төлевириниң негелделерин нептередир. Күш-ажыл төлевириниң ук негелделери 1974—1975 чылдарда боттанып эгелээр.

Витаминнерни, аминокислоталарны, антиокисидантыларны болгаш өске-даа немелделерни көдээ ажыл-агыйга чедер хемчээлдиг-биле бүдүрерин организастаар дугайында саналдарны ажылдап кылгаш, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге киирип көөрин ССРЭ-ниң Белеткелдер министерствозунга, ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунга, Медицина үлетпүрүнүң министерствозунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында микробиология үлетпүрүнүң Кол эргелелинге дагзыр.

Бо доктаалда айыттынган онаалдаларның күүселдезин хандырарынга негеттинер материалдыг хөреңгилерни капитал салыышкынның чыл планнарынга баш удур киирерин ССРЭ-ниң Күрпланынга болгаш ССРЭ-ниң Күрхандырылгазынга дагзыр.

Мал чеминге тускайлаан бүгү тарааның долу шыдарлыг комбикорм хевири-биле ажыглаттынарын чедип алыры-биле комбикормнар үлетпүрүн хөгжүдериниң узун хуусаалыг перспективтиг планын ССРЭ-ниң аңаа сонуургалдыг министерстволары болгаш ведомстволары-биле кады ажылдап кылгаш, комбикормнар, белок-витаминниг немелделерни болгаш премикстерни бүдүрер талазы-биле күрүне бүдүрүлгелериниң күчүлерин хөгжүдерин, күрүне хөреңгизиниң база ол ышкаш колхозтарның болгаш совхозтарның хөреңгилериниң күсели-биле чаа заводтарны тударын ук планга киирерин ССРЭ-ниң Белеткелдер министерствозунга болгаш ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунга даасkан.

ДЕТКИП ТУРАР

ДОМОДЕДОВО. (Москва область). (СЭТА-ның корр.). 1972—1973 чылдарның кыжында мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш белеткээрин көвүдедири дээш мал ажылының ажылдакчыларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын калбартыр дугайында СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң доктаалын Москва чоогунуң көдээ ажыл-ишчилери улуг сеткил ханыышкын-биле уткуп-хүлээп алганнар.

— Бо чаа доктаал болза көдээниң ажыл-ишчилериниң дугайында, чурттуң көдээ база хоорай-даа чурттакчыларын мал ажылының продуктулары-биле хандырарын экижидер дугайында партияның болгаш чазактың сагыш салып турарының херечизи-дир деп, Москва областың эң дээре ажыл-агыйларының бирээзи «Коммунизмниң херели» совхозтуң директору А. А. Гуманюк СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга чугаалаан.

Ол документ бистиң кижи бүрүзүнүң улам хөй, улам эки ажылдаарынче күзелдиг күштелдирип турар. Ону чедип алырының курлавырлары амдыызында эвээш. Ынчалзадаа бистиң малчыннарывыстың күш-ажылчы идепкейинге болгаш мергежилинге дыка идегеп турар бис. Ам удавас совхозка саанчылар мергежили бедидер курска кичээл эгелээр — олар машиналыг сааалданың дипломнуг мастерлери боор деп турар. Ооң түңнелинде барык үш муң баш санныг инектиң бирээзинден-не 1100 килограмм сүттү келир чылдың бирги кварталында алыр бис.

МАГАДАН. (СЭТА-ның корр. Е. Денисов). Мал ажылының ажылдакчыларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын калбартыр дугайында СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң доктаалы Колыманың, Чукотканың көдээ ишчилериниң улуг сонуургалын болдурган. Соңгу чер чурттуглар ол документини чугаалажып көргеш, эът, сүт, куш чүүргазы, көдээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларын бүдүрүп үндүрерин болгаш белеткээрин улгаттырары дээш демиселге чаа-чаа сорулгаларны тодаргайы-биле салып ап турарлар.

Колыманың «Среднеканский» совхозунуң директору С. Ш. Протопопов СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга мынча дээн:

— Бо чылын бистиң коллектививис багай эвес көргүзүглерни чедип алган. Малчыннар ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүсеткеш, күрүнеге пландан ажыр 20 тонна эътти дужааганнар. Малчыннар бо чылдың мал кыштагладыышкынынга эки белеткенген, мал чемин четчир санныг кылдыр курлавырлаан. Бо бүгү бистиң Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга багай эвес түңнелдерни чедип алырывыска идегелди берип турар.

ТАРААЖЫЛАР, МАЛЧЫННАР, ЧАА-ЧАА БЕДИКТЕРЖЕ!

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

маарыштыр дужүттүг ортумаа-биле 2—3 центнер чедир бедидер арга бисте бар.

1973 чылда бүгү хову ажылдарын чедиишкиннии чорудары колхозтар болгаш совхозтар техниканы канчаар белеткеп алганындан улуу-биле хамааржыр. Ынчангаш техниканы чогуур үезинде болгаш шынарлыг белеткээри — ажыл-агыйларның удуртукчуларының, «Сельхозтехника» каттыжыышкынының ажылдакчыларының болгаш ажыл-агыйларның бүгү механизаторларының, «Сельхозтехника» каттыжыышкынының ажылдакчыларының болгаш ажыл-агыйларның бүгү механизаторларының кол сорулгаларының бирээзи болурун илеткелчи онзалап айыткан.

Республиканың малчыннары боттарының социалистиг хүлээлгелерин күүседир талазы-биле улуг ажылды кылганнар.

Республиканың алган социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге бистиң кайгамчык хойжуларывыс, саанчыларывыс, кадарчыларывыс болгаш өске-даа малчыннарывыс улуг салыышкынны киирген.

ССР Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга алдар болдурган юбилейлиг социалистиг чарышка кириштиншаан, республиканың 200 ажыг хойжузу төрүүр чүс хойга онааштыр 96 болгаш оон-даа хөй хураганны өстүрүп доруктурган.

Республиканың саанчыларының бирги черни он айларда инек бүрүзүнден-не 3295 кг сүт сагган, «Межегей» совхозтуң саанчызы Зинаида Реодько бижиы-биле тутпушаан. 3000 кг сүт саар деңнелге «Көк-Тей» совхозтуң саанчызы Борис Сат болгаш Зоя Курастикова, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң саанчызы Моңгуш Алдын-кыс, «Кызыл тараачын» колхозтуң саанчызы Любовь Романова болгаш өскелер-даа база чоокшулап келгеннер.

Моон-биле чергелештир республиканың мал ажылында улуг четпестер болгаш чедир кылдынмаан чүүлдер ам-даа бар. Мал ажылының продуктуларын садарының күрүне планын ниитизи-биле күүседип турар-даа болзувусса, күрүне онаалдаларын күүседирин уззуп турар ажыл-агыйлар болгаш харын-даа районнар бисте бар. Дүк садар талазы-биле планын Тес-Хем, Эрзин, Бии-Хем, Улуг-Хем, Өвүр, Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга районнар күүсетпээннер.

Районнарның, колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчулары ферма, хойжу бригада бүрүзүнде кыштаглаашкынның байдалын көрүп, малды менди кыш ажырарының болгаш оон продуктулуун бедидериниң хемчеглерин алыры эргежок чугула.

1973 чылда 41,6 муң тонна эътти, 62 муң тонна сүттү, 2610 тонна дүктү болгаш 20 миллион борбак чуурганы бүдүрер ужурлуг бис. Ол хире продукцияны ап болурунуң бүгү аргалары бисте бар. Бо чылын республиканың колхозтары болгаш совхозтары эрткен чылдыынга бодаарга, мал чеми-биле элээн эки хандыртынган.

Кыштаглаашкынның баштайгы хүннеринден эгелеп-ле мал чемин чарыгдаарының шыңгыы учёдун тургузары, ону чарыгдаарын чүгле айлап эвес, харын-даа хүн санында планнаары эргежок чугула.

Хыналданың көргүскени-биле алырга, чамдык районнар амга чедир мал кыштагладыышкынынга ёзулуг белеткенип албаан болуп турар. Улуг-Хем, Бии-Хем, Өвүр болгаш чамдык өске-даа районнарның ажыл-агыйларында кыштаглаашкын айтырыгларын ам-даа бүрүңгү-биле шиитпирлевээн.

* * *

Политиктиг чырыдыышкын бажыңының хуралдаар залынга адыш часкаашкыннары диңмиттелип турда, РСФСР-ниң белеткелдер министриниң оралакчызы **П. М. Коньков** Россия Федерациязының Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң өмүнээзинден 1972 чылда тараа бүдүрерин көвүдедир, оон дүжүдүн ажаап алырын чедиишкиннииг доозар болгаш күрүнеге тараа садар талазы-биле бо чылдың социалистиг чарыжының тиилекчизи болганы дээш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң өмүнээзинден Тываның бүгү тараажыларынга изиг байырны чедирген. Бо юбилейлиг чылда орденниг Совет Тываның көдээ ажыл-ишчилери бедик дүжүттү өстүрер дээш чүткүлдүг ажылдаан деп ол чугаалаан. Республиканың хову ажылдакчылары боттарының чүткүлдүг күш-ажылы-биле Төрээн чуртун өөртүп, тараа ажаап алыр болгаш ону күрүнеге садар талазы-биле боттарынга алган бедиткен социалистиг хүлээлгезин ажыр күүседип, Бүгү-российаның социалистиг чарыжынга тиилекчи болган деп оратор дыңнаткаш, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун, бирги чергениң акша шаңналын республиканың удуртукчуларынга тыпсырга, залга диңмиттиг адыш часкаашкыннары болгаш байырлалдыг хөгжүм чаңгыланып үнген. Россия Федерациязының бүгү ажылчы чоннарының мурнундан эш Коньков Тываның бүгү ажылчы чоннарынга тоску беш чылдың келир үшкү чылында оон-даа улам чедиишкиннерлиг болурун күзээн.

Ол улуг шаңналга харыы сөс ап чүве чугаалаан, СЭКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары **Н. П. Федоров** районнуң ажыл-ишчилериниң бо чылын кажан-даа көстүп көрбээн бедик дүжүттү өстүрүп, ону кыска хуусаада ажаап алыр дээш чүткүлдүг ажылдаанын онзалап демдеглээн. Бо юбилейлиг чылдың дүжүдүн чидириг чок ажаап алыр, күрүнеге тараа садар талазы-биле боттарынга алган бедиткен социалистиг хүлээлгезин ажыр күүседир дээш шыңгыы демиселдиң мурнуку одуруунга коммунистер чорун келген. Каа-Хем район бо чылын тараа бүдүрер болгаш ону күрүнеге садар талазы-биле Бүгү-российаның социалистиг чарыжынга тиилекчи болуп, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун база алганын дыңнаткаш, эш Федоров бөгүн республиканың чедип алган улуг чедиишкининде районнуң ажылчы чоннарының төлептиг үлүү киргенин өөрүп демдеглээн.

Хурал президиумунга олурганнарның эң-не анаа «1972 чылдың ажаал алыышкынының гвардейжизи» «Көк-Тей» совхозтуң комбайнери **С. К. Куңгаа** шдирге үнүп келген. Республикага Россия Федерациязының шилчиир Кызыл тугун тыпсып, тыва тараажыларның болгаш механизаторларның ажыл-ижин Совет чазактың бедии-биле үнелээнинге өөрүп четтиргенин илередип, моон соңгаарда улам чүткүлдүг ажылдаарын ол хүлээнген.

Кожавыс Красноярск крайның ажылчы чоннарының мурнундан Красноярск крайкүүском даргазының оралакчызы **М. Н. Жарков** хуралдың киржикчилеринге байыр чедирген. Оон ыңай хуралга «Тиилелге» совхозтуң директору **А. А. Моргун**, найысылалдың ажылчын албан-хаакчыларының мурнундан «Кызыл тудуг» тудуг эргелелиниң бригадири эш **Наволокин** олар сөс ап чүве чугаалааннар.

Хуралдың киржикчилери бүгү Тываның ажылчы чоннарынга кыйгырыгны чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

Делегей бо хүннерде

Делегей
БО ХҮННЕРДЕ

СОВЕТ ТӨЛЭЭЛЕР ЖЕНЕВАДА

ЖЕНЕВА. (СЭТА). Стратегтиг чепсеглениишкиннерни кызыгаарлаар талазы-биле чугаалажыышкыннарны уламчылаарынга хамаарыштыр Москвага дээди деңнелге болган совет-америк чугаалажыышкыннар үезинде чедип алдынган дугуржулганы ёзугаар Каттышкан Штаттарның төлээлери-биле чугаалажыышкыннар эрттирер дээш Совет Эвилелиниң төлээлери Женевада чеде берген.

ССРЭ-ниң төлээлерин ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң оралакчызы В. С. Семёнов баштаан.

Стратегтиг чепсеглениишкиннерни кызыгаарлаар талазы-биле совет-америк чугаалажыышкыннарның база бир үе-чадазы ССРЭ биле АКШ-тың чазактарының аразынга дугурушканы ёзугаар Женевага эгелээр деп турар. Ол талазы-биле Совет Эвилелиниң болгаш Каттышкан Штаттарның аразынга моон мурнунда-ла чарган дугуржулгаларны — ракетага удур камгалал системаларын кызыгаарлаар дугайында керээни база стратегтиг шавар халдаашкын чепсектерин кызыгаарлаар талазы-биле чамдык хемчеглерниң дугайында дугуржулганы ёзугаар көрдүнген чугула үе-чада ол болур.

Совет Эвилелиниң чепсеглениишкинни эндере бүдүрерин соксадырынче, чепсеглениишкинни дүжүреринче угланган шугуму — делегейге чорудар ажыл-херектерде барымдаалаттынып турар, быжыг турушттуг, ханы принциптиг шугум. Ол шугум СЭКП-ниң төөгүлүг XXIV съездизинге хүлээп алдынган тайбың программазының чугула кезии болган.

Чугаалажыышкыннарның бо үе-чадага база үре-түңнелдиг болган турарынче болгаш бистиң мурнувуска тургустунган сорулгаларның күүсеттинген турарынче эргежок чугула бүгү күжениишкиннерни салыр айтыышкынны ССРЭ-ниң төлээлери алган. Америк тала база-ла ындыг кол болгаш ажыл-ишчи угланыышкынныг ажылдаар дээр бодалды барымдаалап турар бис деп, В. С. Семёнов парлалга төлээлекчилеринге медеглээн.

Ажыл соксадыышкыны

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). Намюр хоорайга Маас хемниң ажыл соксадып турар шлюз, плотина ажылдакчыларының ниити хуралы болган. Ол ажылдакчыларның негелделери амдыгаа чедир хандыртынмаан. Ынчангаш олар демисежирин үргүлчүлээр деп шиитпир үндүрген. Ажыл соксадыышкыны ийи чеди хондур үргүлчүлеп келген. Ооң киржикчилери ажылдаарының байдалын экижидерин болгаш ажыл төлевирин улгаттырарын негеп турар. Профэвилел төлээлекчилери администрация-биле чугаалажырга, оон түңнел үнмээн. Ынчангаш Голландия биле Францияның аразында суг оруунуң аргыжылгазы амдыгаа чедир үзүктелбишаан. 250 хире хем суднолары болгаш тыртыглар шлюзче кирер эртиглерде турупкан.

ГКП-ниң баштаар чериниң Президиумунуң медеглели

БОНН. (СЭТА). ГФР-ниң бундестагының ноябрь 19-та болган соңгулдазының түңнелдеринге хамаарыштыр Герман Коммунистиг партияның баштаар чериниң Президиуму медеглел үндүрген. «Улуг капиталдың эң реакцылыг бөлүктериниң партиязы ХДС/ХСС соңгулдага аштырган. Ол партияны чазактың эрге-чагыргазын башкарарынга киирбээн. Ындыг болганда, бистиң чуртувуска миллион-миллион кижилерниң база ГКП-ниң салып алган чугула сорулгазы чедип алдынган» — деп, медеглелде чугаалаан.

«Ол соңгулданың түңнелдеринден билдинип турарын ёзугаар алырга, ССРЭ-биле болгаш ПУР-биле чарган керээлерден илерээн политика дээш, ГФР биле ГДР-ниң аразынга чаагай кожа-хелбээ догуннаары дээш, Европага тайбың, кады ажылдажылга, айыыл чок чорук дээш, социалистиг дем каттыштырылгазының күрүнелериниң күчү, шыдалының ачызында тиилеп турар принциптер дээш ГФР-ниң чонунуң хөй нуруузу туржуп турар» — деп, оон ыңай айыткан.

Мандаттар алырынга эргежок чугула бадылаашкыннарның 5 хуузун коммунистер чедип албаан-даа бол, чуртка оларның политиктиг салдарының илерели ол эвес болгай. «Соңгулда мурнунда демиселге ГКП быжыккан. Ук партия бодунуң чугула политиктиг программазы-биле миллион-миллион кижилерни эң баштай таныштырган»-деп, медеглелде чугаалаан.

Бонньга эрге-чагырганы ХДС/ХСС холгаарлап аптар болза, улустар аразында дүжүүрээ байдалды чавырылдырарынга болгаш демократияга ол аажок айыылдыг апаар, ажылчы чонуң социал эргелеринге удур шавар халдаашкын болур ийик. Ынчангаш ГКП ол партияларны эрге-чагыргаже чоокшулатпас сорулганы салып алган деп демдеглээш, ГКП-ниң баштаар чериниң Президиуму мынчалдыр айыткан: ындыг болганда, чазак коалициязының партиялары-биле оппозистиг ХДС/ХСС блоктуң аразынга онза шудургу демисел болур деп турган хөй-хөй соңгулда округтарынга Герман Коммунистиг партия «бундестагка ХДС-тиң кандидаттарының мандаттар алырынга шаптык таваарыштыры-биле ГСДП-ниң кандидаттары дээш соңгукчуларның бадылаашкыннарын берип турганы фактының ужурун билген».

Федеративтиг республика Европаның айыыл чок чоруу болгаш кады ажылдажылга дээш демиселге идепкейлиг улуг-хууну киирер ужурлуг деп, медеглелдиң түңнелинде онзалап демдеглээн.

ИЗИГ БАЙЫР ЧЕДИРГЕН

КАТМАНДУ. (СЭТА). Азия, Африка чурттарының улустарының эп-сеткил каттыштырылгазының Непал чөвүлелиниң ийиги конференциязы болган. Конференцияга киришкеннер ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнуң чоокшулап келгенинге холбаштыр совет улуска чүректиң ханызындан изиг байыр чедирген. Деп эргелиг болурунга, дем каттыштырып ажылдаарынга үндезилээш, ССРЭ-ниң бүгү улустарының кужун каттыштырганының түңнелинде ССРЭ-ниң 50 чыл дургузундагы кайгамчыктыг чедиишкиннери чедип алдынар аргалыг болган деп, конференцияның түңнел хуралынга үндүрген резолюциада чугаалаан. ССРЭ-ниң тургустунганы — боттарының күзээнин ёзугаар нацияларның эрге-чагырга тургузуп алырының ленинчи принцивин амыдыралга боттандырганының ёзулуг үлегер-чижээ болган деп, резолюцияда айыткан.

Конференцияга оон-даа өске хөй-хөй резолюциялар үндүрерин база чүүлдүг деп санаан.

Вьетнам айтырыгның талазы-биле үндүрген резолюцияга конференцияның киржикчилери Вьетнамдан даштыкы чурттарның бүгү шериглерин үндүре бээрин болгаш Индий-Кыдаттың улустарының херектеринде америк холгаарлаашкынны соксаткан турарын негээн.

Ук конференция КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң 1967 чылдың ноябрь 22-де резолюциязын Израильдиң күүседирин болгаш эжелеткен бүгү араб девискээрлерден үнүп бээрин негээн. Конференцияның киржикчилери ГДР-ни хүлээп көөрүнче болгаш ол чуртту КНО-га хүлээп алыр айтырыгга ону бүгү хемчеглер-биле деткиириңче Непалдың чазаан кыйгырган.

Индий-Кыдат: патриоттар атакалап турар

ПАРИЖ. (СЭТА). Мурнуу-вьетнам патриоттар демиселин күштелдирбишаан, Мурнуу Вьетнамның бүгү девискээринде чалча шериглерниң туруштарынга согуушкуннарны таварыштырып турар. Куангчи можунуң төвү Куангчи хоорайны долгандыр турар девискээрлер эң шыңгыы тулчуушкуннар болур черлер болу берген.

Ортаа шаттарга хосталганың национал фронтузунуң дайынчылары Плейку хоорайдан 30 километр мурнуу-барыын талада быжыглаашкынныг Тханьги деп черни атакалаан. Дайзынга дириг күш болгаш техника когаралдары таварышкан.

Сайгон девискээринде дайылдажып турар патриотчу күштер ноябрьның 20-де дүне мурнуу-вьетнам найысылалдың соңгу талазында Бьенхоа хоорайның девискээринге чалча шериглерниң туруштарынче дидим халдаан.

Америк стратегтиг бомбалакчы «В-52» самолёттар Меконг хемниң шынаазында болгаш Тхыатхиен, Куангнам, Куангтин можуларда хосталган девискээрлерни бомбалаан.

ПАРИЖ. (СЭТА). Камбоджаның патриоттары камбоджа найысылалдың соңгу талазында девискээрде Пномпень шериглериниң туруштарынче халдаашкыннарны кылып турар. Чурттуң рис тарыыр кол-кол можулары-биле Пномпеньни аргыштырар, стратегтиг чугула, чазаглыг 5 дугаар орукка шыңгыы тулчуушкуннар ийи хондур үргүлчүлеп келген.

Пномпеньниң мырыңай чоогунда тулчуушкуннар калбарган.

Патриотчу күштер Пномпеньни Сайгон-биле аргыштырар, чазаглыг орукта Пномпень шериглериниң бир гарнизонун база атакалаан.

ВДР. Ханойда Март 8-зи аттыг пөс-таавы фабриказының аныяк ажылчыннары эки ажылдап турар. Ында пөс-таавы кылыр технологтуг чүүлдерни үзүк-соксаал чокка сайзыраңгайжыдып, продукцияның шынарын улам экижидип турар. Фабриканың ажылчыннары боттарының бүдүрүлге планнарын эки тура-биле улам улгаттырып, ажылдаар шакты узаткаш, продукцияның шынарын кудулатпайн, пөс аргыыр хуу планнарын ажыр күүседирин чедип ап турарлар.

ЧУРУКТА: Март 8-зи аттыг пөс фабриказының аргылда цегинде.

ВИА—СЭТА-ның фотозу.

ДЕМИР-ОРУК ШУГУМУ

Коста-Риконуң төвү Сан-Хосе хоорайдан атлантиканың эриктеринче дыйлагар, демир-орук шугуму шөйлүп чоруткан.

Ол орук чурттуң кофе болгаш банан тараан плантацияларлыг төп районнарын ооң эң чугула өртээли Пуэрто-Лимон-биле тудуштуруп турар. Коста-Риконуң экспортунуң 75 хуузу ол портту таварты даштыкыже чоруп турар. Демир-орук шугуму Коста-Риконуң чөөн-талакы районнарының хөгжүлдезинге улуг ужур-дузалыг болуп турар.

Сөөлгү үеге чедир ол чугула демир-орук шугуму англияның «Нөрзерн рейлуэйс компани» деп каттыжыышкынынга хамааржып турган болгаш бодунуң ээлеринге улуг ажык кончааны берип турган.

1890 чылдың төнчүзүнде ол каттыжыышкын Коста-Рикога үндезилеттинип, чоорту улуг бүдүрүлге черинче шилчип, чурттуң бүгү демир-оруунуң чартыын ээлеп, чүс-чүс муң гектар байлак черлерни эжелеп, хууда плантациялыг, складтарлыг, пароход доктаар черлерлиг болу берген. Далай ындының, ол эжелекчи хуваакчылары боттарының монополчу эргезин долузу-биле ажыглап, кара туразында төлевириниң доктааттынган хемчээлин улгаттырган. Ажылчыннарга эң биче ажыл төлевирин доктаадып, оларны ажылдан үндүр сывырып турганнар. Хөй олча-ажык алыры-биле каттыжыышкын кандыг-даа аргалардан ойталавайн турган: хээлиләэр чорукту калбаа-биле ажыглап, чиижең садыгны болгаш нүгүлдээр чорукту болдуруп турган.

Сөөлгү он чылдарда каттыжыышкын чыл санында Лондонда бодунуң санынче миллион-миллион долларны шилчидип турган, а экономистерниң санап көрүп турары-биле алырга, «Нөрзерн» бодунуң тургустунуп келген дургузунда үндүрген капитал чарыгдалын бүрүн дуглап шыдаан боop турар.

Оруктуң шынарын, ооң шимчедикчи составының байдалын англи хуваакчылар сонуургавайн турган. 1940 чылдан тура оруктуң эт-херекселин чаартырынга акша үндүртүнмээн болган, а сөөлгү чылдарда ол каттыжыышкын вагон болгаш локомотивтерниң септелгезинге чаңгыс-даа акша чарыгдаваан.

Шак ындыг «Нөрзерн рейлуэйс компаниниң» уптекчи ажыл-чорудулгазынга Коста-Риконуң чону күштүг удурлааныышкынын илереткен. Сан-Хосе, Пуэрто-Лимоне дээш оон-даа өске хоорайларга массалыг демонстрациялар болгулаан. Депшилгелиг ниити күштер, хамыктың мурнунда Коста-Риконуң Улусчу авангард партиязы — каттыжыышкынны национализастаарын негээннер. 1971 чылдың төнчүзүнде ындыг лозуңнуң адаа-биле ол каттыжыышкынның 2200 ажылчыннары ажыл соксадыышкынын кылганнар.

Ындыг болза-даа ол улуг эвес төп-америк республиканы хаара тудупкан турган. Ынчангаш 1972 чылдың январь 6-да хүлээп алдынган национализастаар дугайында хемчегниң шиитпири сес ай иштинде боттанмайн келген. Ол национализастаашкынга шаптыктаар дээш, оң талакы күштер, англи неоколониалистерниң айтыышкыны-биле, чазакка удур каржы ыйыышкыннарны кылган,

Ынчалза-даа чурттуң хамаарышпас чоруу дээш чоннуң калбак шимчээшкини, Коста-Риконуң чазаанга быжыг туруштуг болурунга идигни берген. Ооң түңнелинде ол каттыжыышкынның эт-хөреңгизи национализастаттынган.

«Нөрзерн» каттыжыышкынының бүгү бүдүрүлге черлериниң дамчыткан ёзулалы национал байырлалдың хүнү—сентябрь 16-да эртер хамаарышпас чоруктуң хүнүнде болган.

Пуэрто-Лимонга Коста-Риконуң президентизи Хосе Фигерес чүве чугаалап тургаш, «Нөрзерн рейлуэйс компаниниң» өнчү-хөреңгизин национализастааны Коста-Рикога онза чугула болуушкун болган деп демдеглээн. Моон соңгаар ол орук чурттуң сайзыралынга болгаш экономиктиг хөгжүлдезинге дузалаар апаар деп немеп чугаалаан.

С. ВАРГУЛЕВИЧ.

(СЭТА).

ААС-КЕЖИИ

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

ган болгай. Бо-ла даг-дашка аъттыг кижи эртер туржук, чадаг кижи кылаштаар орта орук-чирик безин чок ышкажыгай. Ам көрүңер даан! Хамык-ла даглар-шаттар аразын, хову-шөлдерни машина оруу оңгаар-дескээр хээлеп, каастаан. Бо бүгү дээрге Ленин башкывының өндүр улуг номналының, ооң тургусканы Коммунистиг намның, Совет эрге-чагырганың магалыг ачы-хавыязы-дыр.

Кадайының ол-ла бодалын Донгак Мазыкыевич уламчылады:

— Мөңгүн-Тайга дээрге, Тываның ырак-ыраак, кыдыг-кызыгаар булуңу болгай. Ону барымдаалааш, наш болгаш чазак маңаа районну катап тургузуп кагды. Ол чорук экономиканың, культураның хөгжүлдезинге, чоннуң чаагай амыдыралының көдүрлүүшкүнүнге кончуг улуг идиглиг болду. Бо чер кончуг кадыг-дошкун оран болдур ийин. Маңаа бажың тудар ыяш хамаан чок, одаар ыяш тып алыры безин берге. Ам бистиң суурувуска тудар бажыңнарны өске черлерге белеткээш, сөөртүп эккеп турар, аъш-чем, үлетпүр бараанnары колхоз төвүнүң садыгларында эндерик. Улуг чурттуң, таңгыс демниг, найыралдыг өг-бүле кылдыр каттышкан хөй националдыг чоннуң күш-шыдалын шынап-ла деңнээр чүве чок-тур! Бистиң садыгдан садып ап турар бараанnарывысты, мунуп алгаш халдып турар чычааннарывысты, чер чарып, чүък сөөртүп турар «каң аъттарывысты» Советтер чуртунуң хөй-хөй акы-дуңма республикалары чорудуп берип турар ышкажыл. Ону бодап көөрге, кижиниң сагыш-сеткили чайгаар-ла өөрүшкү-биле доллуп, ажылдаарга холу дыңзып келир, улам-на хөй, эки чүүлдү кылып бүдүрүксээзи келир. Кыдыг-булуң черде турар бистиң дугайывыста ада сагыш салып турар партияның болгаш чазактың ачы-хавыязынга төлептиг күш-ажылы-биле харыылаарывыче чүткүүр-дүр бис.

Өгнүң хана бажынга турган хүн хараачыда чеде берип-тир. Соой берген эътти, шайны катап чылыткаш, бистиң мурнувуста эккеп салып кагды. Өг-бүле ээлериниң солун чугаазын таалап дыңнаар дээш, үениң эрткенин эге-ле эскербейн барып-тыр бис. Ам хоочун малчыннарның сөөлгү чылдарда бүдүрген үре-түңнелдиг ажыл-херээн сонуургай бердивис.

Сески беш чылда Биче-оол биле Тыртыына чыл бүрүзүнде-ле ортумаа-биле төрүүр чүс хойга онаалтыр чүстен кубу эвес хураганны менди доруктуруп ап келген. Күш-ажылга ынакшылдыг, ак сеткилдиг, бодунуң херээниң мастери бо кижилерниң чээрби чыл дургузунда төрээн колхозунга өстүрүп берген хоюнуң эъдин, дүгүн акша-биле санаар болза, та чеже чүве! Ол төлептиг күш-ажыл дээш олар Төрээн чурттуң шаңнал-макталын чаңгыс удаа эвес ап келген. Донгак Мазыкыевич биле Тыртыына Мага-Шириевна оларның хөректеринде сылдыс дег чайнаан элээн каш орденнер болгаш медальдар— оларның улуг ачы-хавыяалыг болганының херечизи. Донгак Мазыкыевич Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны деп хүндүлүг атты 1965 чылда алган, район Советиниң депутаты. Кайызы-даа коммунист. Тыртыына Мага-Ширпевна СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү. Оларның кайызы-даа чүгле хой кадарып, ону ажаап, азырап, өстүрүп турар эвес, харын хөй-ниитиниң улуг ажылын чорудуп турарлар.

— Бо юбилейлиг чылда кижи бүрүзү-ле эки ажылдаарынче чүткүп турар—деп, Донгак Мазыкыевич чугаалады.— Бис база бедиткен хүлээлгени алдывыс. Хойдан чаш төлдү менди алырынга хүлээлгевис күүсеттинди. Ынчаарга бир баш хойга онаалтыр кыргып алыр дүк планын дыка ажырыптывыс. Бо кодандан 33 кг дүк ажыр дужааттынган. Малга кыжын чиртир сигенни бодувус кезип алдывыс.

Кижи бүрүзүнүң ажыл-ижи, салым-чолу Төрээн чуртунуң салым-чолу-биле ыяк холбаалыг. Ону Биче-оол биле Тыртыына оларның амыдыралындан болгаш ажыл-херээнден тодаргай көрүп болур-дур.

— Мээң чуртум — мээң чолум ол—деп, бистиң беседавыстың түңнелинде Донгак Мазыкыевич кончуг-ла шын чугаалады.— Чүге дээрге, мен чуртумнуң, чонумнуң мурнунга бараан болуп, бодумнуң күш-ажылымның бичии-даа бол, улуг-хуузун ниити херекке киирип турган, оон аас-кежиимни тыптым. Төрээн чурту бай-шыдалдыг болзун дээш ажылдаары, коммунизмниң чырыткылыг өндүр оранын тургузары-биле ажылдаары — ёзулуг аас-кежии ол-дур.

Чазык-чаагай, чугаа-сооткур, биче сеткилдиг, хүндүлээчел ээлер-биле хөөрежип, салган аъш-чемин чооглааш, оларның-биле хол тутчуп байырлашкаш, даштыгаа үнүп келдивис. Ортан чоокшулап бар чыдар айның херели чер кырын мөңгүннелдир будупкан болду. Дүннүң ыржымы аажок. Чүгле кажаада тодуг хойларның ышкынтааны, коданчы ыттың хаая ээргени дыңналыр. Күскү соок сырын чааткарны суйбап турар. Мөңгүн-Тайганың меңги-хары ай чырыынга дам-на аккыр апарган мөңгүннелип чыдыр.

К. АРАКЧАА.

Көдээниң бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезинге уткуштур

ДУЗА КӨРГҮЗЕРИ-БИЛЕ

Бистиң республиканың найысылалы Кызыл хоорайда Тываның бот-тывынгыр уран чүүлүнүң эң дээре киржикчилери чыглып келген. Көдээниң бот-тывынгыр уран чүүлүнүң республика көрүлдези даарта эгелээр.

Көрүлдени организастыг эрттирер, көргүзүглерни идейжилиг, утка-шынарлыг болдурарынга дузалаары республиканың аңгы-аңгы культура албан черлеринге хамааржыр. Бо талазы-биле кандыг ажылды чорутканын чугаалап бээрин республиканың улусчу чогаадылга бажыңының директору Светлана Ивановна Скорыхтан бистиң корреспондентивис дилээн. Оларның беседазын моон адаанда парладывыс.

— Улусчу чогаадылга бажыңы көдээниң бот-тывынгыр артистеринге репертуар талазы-биле кандыг дуза көргүскенил, чугаалап көрүңерем, Светлана Ивановна?

— Улусчу чогаадылга бажыңы көдээниң бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезин эрттирерингe хире-чергези-биле киржидгелиг болган. «Төрээн черивистиң ырлары» деп чыындыны парлаан бис. Ында композитор А. Чыргал-оолдуң элээн хөй ырлары парлаттынган. А. Русскийниң «Революция күштүг берген», «Тиилелгелиг чаңын ор бис» (сөзү С. Сарыг-оолдуу), «Наадым» (сөзү Л. Чадамбаның), «Тыва чер» (сөзү В. Мишиннии) дээш өске-даа ырларны уран чүүл коллективтери концерт программазынга ажыглап болур.

Ол-ла чыындыда композитор Р. Кенденбиль болгаш аныяк композитор Д. Хүреш-оолдуң лириктиг ырлары база киргизээн.

Оон аңгыда «Акы-дуңма найыралга алдар» (тыва дылда) база «Ада-чуртумну алгап ырлап тур мен» деп чыындылар парлаттынган. Культура албан черлеринге чаа-бүрү кежээлер эрттирерингe ол черле дузалыг болуру чугаажок. Клубтарның болгаш культура бажыңнарының сценаларынга ук хемчеглерни массалыы-биле чорудары көрүлдениң база бир негелдези болгай.

Ниитизи-биле он методиктиг сүмелерни культура албан черлеринче тарадып чоруткан.

— Республиканың чогаадылга бажыңының методистериниң талазындан чер-черге кандыг дуза көргүстүнгенил?

— Көрүлде үш ээлчег-биле эртип турарын билир бис. Бирги болгаш ийиги ээлчегин эрттирерингe бистиң методистеривис ачы-дузазын көргүзүп келгеннер. Тус-тус районнарже барып, практиктиг дузаны элээн хөй удаа көргүскен. Ында барык-ла республиканың шупту районнары кирип турар.

Районнарга көрүлде чорун турда бистиң методистеривис тус-тус коллективтерге программа, репертуар талазы-биле дузаны көргүзүп турган. Район көрүлдезин эрттирерингe олар база киришкен.

Чоокку үеде республика көрүлдезинге белеткелче кичээнгей салып келдивис. Бии-Хем дээш өске-даа районнарның концерттерин хүлээп алырынга киришкен бис. Программа талазы-биле шиңнелгени чорудары чугула.

Бот-тывынгыр артистерге бүгү талалыг дузаны көргүзер ажылда четпестерни чок деп болбас. Репертуар талазы-биле ам-даа дээштиг дузаа чедирбейн турарывысты миннир апаар. Чаа номнар, чыындыларны парлаары өй-шаанда болбайн баар таварылга тургулаан.

Культура одагаарының ажылынга бистиң дузавыс ам-даа кошкак. Бистиң тывылзаавыс боттуг, доктаамал болур ужурлуг. Амгы үеде юбилейге тураскааткан кежээлерге, утренниктерге ажыглаар сценарийлерни белеткеп турар бис. 4-5 класстарның өөреникчилериниң юбилейге тураскааткан утренниктеринге ажыглаар сценарий удавас белен болур.

Улусчу чогаадылга бажыңының методистери республика көрүлдези эрткен соонда бо талазы-биле хөй ажылды чорудар апаар. Тус-тус жанрлар аайы-биле сайгарылгаларны кылыр, чыл бүрү эртип турар көрүлделерге сайгарылганы чорудар болгаш бот-тывынгыр уран чүүлде тыптып келген эки чүүлдерни тарадып нептередиринче сагыш салыры чугула.

КАЗАХ ССР. ЧУРУКТА: Евгений Брусиловскийниң «Козы-Корпеш болгаш Баян Сулу» деп баледиинден көргүзүг.
Э. БРЮХАНЕНКОНУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Ишчилерге бараан болган

Торгалыгның Ю. Гагарин аттыг көдээ Культура бажыңының даштын чараш көрүштүг кылдыр дерээн. Оон тоску беш чылда бистиң үлетпүрүвүс, көдээ ажыл-агыйывыс чүнү чедип алырын тодаргайы-биле тывыжып ап болур.

Культура бажыңынче кирип келирге, арыг, чылыг, чырык. Бирги ээлчегде ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чылынга тураскааткан стенд улустуң кичээңгейин хаара тудар. «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң мурнакчыларының чуруктарын кичээнгейлиг көөр бис. Оон өске-даа көргүзүглерни чараш кылдыр кылган. Бо бүгүнү ооң директору Биче-оол Монгул-оол организастап, шынарлыг кылыынче кичээнгейни салган.

Көдээ Культура бажыңы ажылын мурнуку чылдарга бодаарга хээй экижиткен. Ону чорударда активке даянып турар. Культура бажыңының чөвүлели план ёзугаар чон ортузунга культура массалыг хемчеглерни боттандырып келген. Темалыг кежээлер, ужуражылгалар эрттирерин, концерттер көргүзерин баш бурунгаар белеткедиг чорудуп келгенинден солун, утка-шынарлыг эртип турар.

Совхозтуң ажыл-ишчилеринге, ылангыя часкы, күскү кампания үезинде лекция, беседалар номчуурун, концерттер көргүзерин Культура бажыңының ажылдакчылары чугула сорулгазы деп санап келген. Ынчангаш «Аржаан» деп 10 кижи составтыг агиткультбригаданы организастаан. Олар ажыл-ишчилерни күш-ажылче хей-аът киирип турар, утка-шынарлыг концерт программазын тургускан. Совхозтуң амыдыралында чедиишкиннерни, мурнакчыларны мактаан ыры, шүлүктерни, ажылда, кижилерниң аажы-чаңында четпестерни шүгүмчүлээн шоодуглары агиткультбригаданың кежигүннери боттарының күжү-биле чогаадып ап, чонга бараалгадып келген.

Агиткультбригада Хендерге, Арыг-Бажы, Хөлчүк суурларга, Эйлиг-Хемниң хойжуларынга барып, концерт көргүзүп чораан. Ол ышкаш лекцияларны номчаан, кижи эмчиге ажыл-ишчилерни кадыын шинчип, чогуур дузаны көргүскен.

Торгалыгның көдээ Культура бажыңының ажылын экижидер дээш ооң директору коммунист Б. Монгул-оол боттуг хемчеглерни алган. Ол баштайгы чедиишкиннерни улам быжыглаары-биле кызымак ажылдап турар.

Т. ХЕРТЕК.
Улуг-Хем район.

ПЛАНЕТАНЫҢ ЭҢ КЫРГАН ЧУРТТАКЧЫЗЫ

Азербайджанда даг чурттуг 167 харлыг Ширали Мислимов амгы үеде чер кырында эң улуг назылыг кижи боop турар. Ол дугайын Дагестанның геронтологтарының болгаш гериаторларының медицина-эртем шинчилелиниң даргазы Р. Аликишиев СЭТА-ның корреспондентизинге дыңнаткан. Далай деңнелинден ийи муң хире метр бедикте улуг назылыг кижиниң чурттап турары Барзаву суурунга ол эртемден база чораан.

Ширали Мислимов дээрге, үр назылаашкынның айтырыгларының дугайында ийи чүс эртем ажылдарының автору Аликишиевтиң шинчилээни чүс харлыг болгаш оон-даа улуг назылыг үш чүс дугаар кижизи боop турар.

Мислимов чоокта чаа өкпезинге дегдирип аарып турган-даа болза дыка эрес-омак байдалдыг деп Аликишиев санап турар.

Планетаның эң улуг назылыг кижизи омак-сергек, чаңгыс черге олурбас болгаш чоок-кавының дагларынга үргүлчү бо-ла чоруур апарган.

Ооң эмчи картотеказында мындыг чаа демдеглелдер бар: «Чүрек болгаш өкпе өйтавында, судалы минутада 76 катап согар...» Мислимовтуң артерия базышкыны ооң чоокта чаа медицина институду дооскаш, районнуң санитар эмчизинде ажылдай берген оглунуң 25 харлыг оглу Эльханы-биле шуут дөмей болган.

Мислимовтуң бо хүннерге чедир ажыл-ишчизин эртемден база демдеглээн. Кырган амыдыралды дыка сонуурган турар: делегейде боop турар чүүлдерни үргүлчү хайгаараар, телевидение дамчыдылгазын көөр, радио дыңнаар, музыкага ынак.

Рамазан Аликишиев, өгбениң 106 харлыг кадайы — Хатун-Ханумнуң кадыкшылы база дыка эки деп көрген.

БАКУ.
А. ГОЛЬДЕНБЕРГ,
СЭТА-ның корр.

Кайнаар-даа көөрге, хар-ла хар... Эзим-арга, аңгимелиг сыннар хар-биле шугланып, кышкы «чагызын» эштип алган.

Дээр өңнүг кыламага чаржып, хоккейлеп, бедик тейжигештерге сыылады хаактаарынга кымнар ынак эвес боор.

Арыг агаар организмни дадыктырар, мага-ботту омак, сергек кылдыр күш-шыдал киирер болгай.

Эштер маңаа келиңерем,
Эриивиске чуңгу кылыыл.
Согунналдыр ужуп бадар
Солун чуңгу кылып тур бис —

дээн одуругларда ышкаш, ам каяа-даа, чуңгулаар черлерге, дээрбектер чуруттунар катоктарга бичии чаштар, улуглар-даа дыштаныр хүннеринде имиледир чыглып келирлер...

Найысылалдың Гастелло аттыг парыгының чанында боду бүткен катокта бичии чаштарның омак, хөглүг ойнап турары.

АҢЧЫ КУШТАР

Бурунгунуң бүргүт деп эзирлер чижектиг куш аймаа Эстониядан, харын-даа бүгү Прибалтикадан безин читкилей берген, олар аңаа моон соңгаар черле турбас деп чугаалажыр апарганындан бээр каш-ла он чыл эрткен. Кохтла-Ярве районда Алутагусе деп черниң чоогунда ээнзиргей ээзимниг тулаага олар катап көстүп келген.

Ам республикада 12 ажыг бүргүт бары билдинип турар. Ол куштар чалгыыннарын хере харбаныырга, ийи метр хире калбарар. Бүргүт дилгини, бөрүнү теп каптар. Ол аңчы куштарның чурттаар назыны 50 чылдан ажа бээр, чогум чамдыктары чүс чыл-даа чедир чурттай бээр.

Ол черниң агаар-бойдус байдалы чымчак, ынчангаш бүргүт эзирлер аңаа сууржун чурттаар, боттарының уяларынга кыштаар.

Бүргүттер чурттаар уяларын чазын чаа ногаан будуктар-биле чаартып алыр. Олар уя тудар черни кылдыр кончуг чоон, улуг ыяштарны шилип алыр. Эрги бүргүт уяларының деңзизи каш-даа чүс килограмм чеде бээр. Ол уяларның аарынга ындыг ыяштар безин калдык-молдук шыдажыр.

Ол куштарны күрүне камгалалынга киирген. Бо чылын беш бүргүт уязынга боттанган эзир оолдары көстүп келген.

КОХТЛА-ЯРВЕ.
С. СМИРНОВ,
СЭТА-ның корр.

ШЕВЕР МЕРГЕЖИЛ

Улуг Новгород XI—XIII чүс чылдарда-ла Соңгу Европаның эң улуг ус-тывыш хоорайларының бирээзи чораан. Ооң мастерлери металл болбаазырадырының чүүл-бүрү аргаларын билир, оларның чугулазы шуткулга чораан. Новгород Кремлиниң угулзалыг ордузунга кайгамчык чараш шуткуглуг савалар болгаш өске-даа кылыглар амдыгаа чедир кадагалаттынып турар.

Бурунгуларының ол шевер мергежилин чоорту уттундуруп бар чораан. Ам ону радиодериглерниң эртем-шинчилел институдунуң Новгород салбырының чурукчулары катап тургускан. Чурукчу-шуткукчулар В. Матвеев, Я. Никифоров болгаш В. Маразин бурунгу мастерлерниң чаңчылын ажыглааш, чее каптазыннарга ёзулуг чурулга чогаалдарын тургузуп турар. София дуганының, уруглар ордузунуң (Кремль), орус чоннуң ыяш-биле шевер тудуг кылыр бурунгу мергежилиниң Новгород музейинден үлегерлеп алдынган дуган чуруу, Александр Невский биле чараш кыс Любаваның портреттери шимелде, каасталга уран чүүлүнүң сонуургакчыларынга аажок сураглыг апарган.

Областың эң хоочун хоорайлары — Валдай биле Бурунгу Руссаны сиилбирлеп көргүскен шуткулга удавас көстүп келир.

НОВГОРОД.
(СЭТА-ның корр).

САМОВАР МАСТЕРЛЕРИ

Суксунунуң металл кылыгларын бүдүрер заводунуң ажылдакчыларынга эдептиг чагыг келген. Олар XVIII-XIX чүс чылдарның мастерлериниң кылган үжен самоварын Пермьниң чурт-шинчилел музейинге аян-шинчи киир чаартып берген.

Ол кылыгларны тургузарынга улуг-ла мергежил негеттинген, ховар дээш ол эттерниң бурунгу чараш аян-шинчизин катап тургузарынга оон эвээш эвес талант база херек болган. Ындыг үлени Суксун заводунга бүдүрген. Ооң ажылчыннарының мергежилдии мактаалдыг.

Тула самоварлары аажок сураглыг чораан. Ынчанмыже тулачыларның мергежилдиг ажыл-иш аайы-биле өңнүктери XVIII чүс чылда-ла Уралга, Суксунга база тыптып келген. Оларның кылыгларын күрүне эрмитажында делгеп көргүскен. Ам ол заводтуң хөй-хөй ажылчыннары ада-өгбелериниң чаагай чаңчылын уламчылап, Суксунуң шевер ажыл-ишчилериниң ат-алдары улам нептерен турар.

Суксун суур.
Премь область.
А. КИПРИЯНОВ.
СЭТА-ның корр.

КОНЬКИЛИГ ЧАРЫШТЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

БОНН. (СЭТА). Саппорога болган олимпий оюннарының 1000 метрге чемпиону Моника Пфлюг (ГФР) бо чылда бодунуң баштайгы чарыжын Барыын Германияның Инцелле хоорайында кылымал чуңгунуң дожундан эгелээн. Ол аңаа делегей маргылдаазының 500 метрге чарыжынга тиилеп, 44,78 секунданы көргүскен (ооң эрткен чылда эң дээре түңнели —44,02 секундазы — делегейниң тоску черинге турган). Ийиги черни Канададан барган Сильвия Бурка, үшкү черни —1972 чылда делегейниң болгаш Европаның тулган чемпиону Атье Кейлен-Деелетра (Голландия) алган.

Эр кижилер 1000 метрге маргышкан. Аңаа голланд Ян Базен тиилеп, 1 мин. 25,93 секунданы көргүскен. Ийиги черде ооң чаңгыс чер чурттуу — Ес Валентин 1.27,31 секундада маңнаан.

САН-АНТОНИО. (СЭТА). Американың Каттышкан Штаттарының мурнуу талазында туруп турар Сан-Антонио деп хоорайга хол-шыдыраа талазы-биле дыка хөй чурттарның аразынга улуг маргылдаазы эгелээр ужурлуг. Бо маргылдаага даштыкы чурттарда эң-не «тергииннер» диртип турар шыырак шыдыраачылар барык шуптузу киржир. Оларның аразында

«ТЕРГИИННЕР» САН-АНТОНИОГА ОЙНААР

алдарлыг совет гроссмейстерлер Петросян, Керес болгаш Карпов база бар.

ЮПИ агентилеледиң ол хоорайдан дыңнадып турары-биле алырга, баштайгы салыышкынга тус-тус чурттарның шыдыраачыларының ужуражышкыны мынчаар эртер: Бирн (АКШ) — Петросян, Керес — Горт (ЧССР), Карпов — Сейди (АКШ), Ларсен (Дания) — Смит (АКШ), Мекинг (Бразилия) — Каплан (Пуэрте-Рико), Браун (Австралия) — Эванс (АКШ), Кампос-Лопес (Мексика) — Портиш (Венгрия), Саттл (Канада) — Глигорич (Югославия).

СПОРТ

ХОСТУГ ШАКТА БОДАҢАР

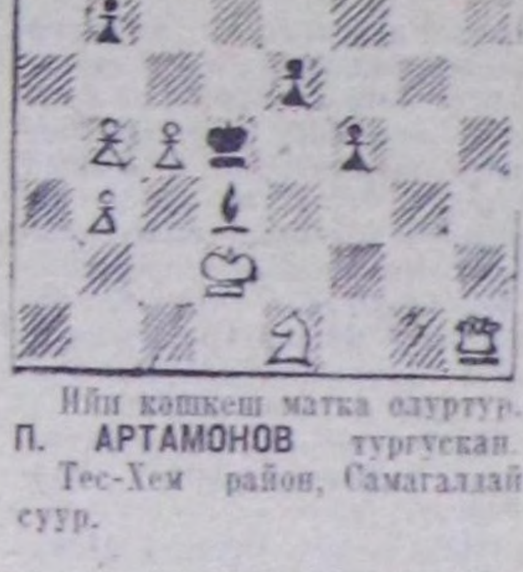

Ийи кашкеш матка олуртур.
П. АРТАМОНОВ тургускан.
Тес-Хем район, Самагалдай суур.

СОЛУН ДЕЛГЕЛГЕ

Республиканың көдээ ажыл-агый мурнакчыларының хуралының ажыттынган хүнүнде, Политиктиг чырыдыышкын бажыңында тараа культураларының болгаш ногааларның янзы-бүрү сорттарының делгелгези ажыттынган. Мурнакчылар ол делгелгеден «Бурунгаар» совхозтуң гадан 41,5 центнер дүжүттүг «Саратов-29», Чоон-Хемчиктиң күрсорт участогунга өстүрген гадан 49,8 центнерни «Сетеперрос-66» дээр кызыл-тас сорттарын болгаш ол-ла участоктуң гадан 526 центнер дүжүттүг болган «Вир-346 тв» деп кукурузазын улуу-биле сонуургааннар. Ол ышкаш Дуржулга станциязының өстүргени картофельдиң «Курьер», капустаның «Слава», согунаның «Бессоновский» болгаш өске-даа ногааларның сорттарын делгээн.

телевидение

НОЯБРЬ 22-ДЕ

МОСКВАДАН

18.00—«Үе». Информастыг программа. 18.30—18.40— Чапсар. 18.40—Өңнүг телекөргүзүг. **Хоккей талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. ЦСКА —«Спартак».** 3-кү оюн.

КЫЗЫЛДАН

19.20—«**Малышок**». Уругларга дамчыдылга. 19.45—Телемедээлер. 20.00—«**Саратовтуң коңгулуурлуржу гаштары**». Фильм-концерт. 20.25— Телемедээлер. 20.35— Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.40—«**Бузулбас эвилел**». **Чечен-Ингуш АССР.** 21.10—«**Ыры-72**». 21.30—«**Делегей панорамазы**». 22.00—Өңнүг телекөргүзүг. «**Дириг амытаннар оранында**». 23.00—23.30—«**Үе**». Информастыг программа.

АГААР

Кызылдың агаар станциязының дыңнатканын ёзугаар алырга, бөгүн республикага булуттаар, чамдык черлерге биче чаар. Барыын угланыышкынныг хат кошкак болур. Агаарның температуразы даглыг районнарга 5—10, өскелеринге 10—15 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Хат кошкак. Агаарның температуразы 14—16 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

НОЯБРЬ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «**Наузльтородан келген үүлгедикчи**» 10.00, 11.45, 13.30, 15.15, 17.00, 18.45, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «**Өлүм чогу-биле**» 15.00, «**Хаттыг эрик**» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «**Дөртээлдириисти**» 10.30, «**Максим Перепелица**» 15.00, «**Ак-көк экранның маадыры**» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «**Тиилелге соонда тулчуушкун**» (1-ги, 2-ги кезектери) 9.00, 12.00, 15.00, 18.00, 21.00 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл. Щетинкин-Бравченко кудумчузу бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харысаалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуу килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Бравченко кудумчузу 1). ТС—00958